

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA PSIHOLOGIJU

DIPLOMSKI RAD

POVEZANOST RAZLIČITIH VRSTA AGRESIVNOSTI I
SOCIOMETRIJSKOG STATUSA KOD DJECE OSNOVNOŠKOLSKE
DOBI

Student: Anita Milanović
Mentor: dr. sc. Gordana Keresteš

Zagreb, 2004.

1. UVOD	4
1.1. AGRESIVNOST	4
1.1.1. DEFINICIJA AGRESIVNOSTI	4
1.1.2. VRSTE AGRESIVNOSTI	5
1.1.3. INDIREKTNA I DIREKTNA AGRESIVNOST	5
1.1.4. MJERENJE DIREKTNE I INDIREKTNE AGRESIVNOSTI.....	7
1.1.5. DOBNE RAZLIKE U AGRESIVNOSTI	9
1.1.6. SPOLNE RAZLIKE U AGRESIVNOSTI.....	10
1.1.7. MOGUĆI RAZLOZI RAZLIKA U AGRESIVNOSTI IZMEĐU SPOLOVA	12
1.1.8. DRUGA STRANA SPOLNIH RAZLIKA U AGRESIVNOSTI.....	13
1.2. AGRESIVNOST I SOCIOMETRIJSKI STATUS	15
1.2.1 POVEZANOST AGRESIVNOSTI I INDIKATORA SOCIOMETRISKOG	
STATUSA U SKUPINI DJECE ISTOG I SUPROTNOG SPOLA.....	18
2. PROBLEMI I HIPOTEZE	20
2.1. PROBLEMI	20
2.2. HIPOTEZE	20
3. METODOLOGIJA.....	22
3.1. ISPITANICI	22
3.2. POSTUPAK	22
3.3. MJERNI INSTRUMENTI.....	23
3.3.1. SKALA ZA VRŠNJAČKU PROCJENU DIREKTNE I INDIREKTNE	
AGRESIVNOSTI	23
3.3.2. SOCIOMETRIJSKA TEHNIKA POZITIVNIH I NEGATIVNIH	
IMENOVANJA	25
4. REZULTATI.....	26
4.1. DISTRIBUCIJE VARIJABLI	26
4.2. UTJECAJ SPOLA I DOBI NA UKUPNU DIREKTNU I INDIREKTNU	
AGRESIVNOST	27
4.2.1. UTJECAJ SPOLA I DOBI NA UKUPNU AGRESIVNOST.....	27
4.2.2. UTJECAJ DOBI I SPOLA NA DIREKTNU AGRESIVNOST	28
4.2.3. UTJECAJ DOBI I SPOLA NA INDIREKTNU AGRESIVNOST.....	29
4.3. POVEZANOST SOCIOMETRIJSKOG STATUSA, ODBACIVANJA I	
PRIHVAĆANJA S UKUPNOM, DIREKTNOM I INDIREKTNOM AGRESIVNOŠĆU	
.....	31
4.3.1. POVEZANOST SOCIOMETRIJSKOG STATUSA, ODBACIVANJA I	
PRIHVAĆANJA S UKUPNOM AGRESIVNOŠĆU	31
4.4. POVEZANOST UKUPNE, DIREKTNE I INDIREKTNE AGRESIVNOSTI SA	
SOCIOMETRIJSKIM STATUSOM, PRIHVAĆANJEM I ODBACIVANJEM KOJE	
DJECA POSTIŽU U SKUPINI DJECE ISTOG I SUPROTNOG SPOLA.....	35

4.4.1. POVEZANOST UKUPNE, DIREKTNE I INDIREKTNE AGRESIVNOSTI U UZORKU DJEČAKA SA SOCIOMETRIJKIM STATUSOM, PRIHVAĆANJEM I ODBACIVANJEM U SKUPINI DJECE ISTOG SPOLA (KOD DJEČAKA).....	36
4.4.2. POVEZANOST UKUPNE, DIREKTNE I INDIREKTNE AGRESIVNOSTI DJEČAKA SA SOCIOMETRIJKIM STATUSOM, PRIHVAĆANJEM I ODBACIVANJEM U SKUPINI DJECE SUPROTNOG SPOLA(KOD DJEVOJČICA)	37
4.4.3. POVEZANOST UKUPNE, DIREKTNE I INDIREKTNE AGRESIVNOSTI DJEVOJČICA SA SOCIOMETRIJKIM STATUSOM, PRIHVAĆANJEM I ODBACIVANJEM U SKUPINI DJECE ISTOG SPOLA (KOD DJEVOJČICA)	38
4.4.4. POVEZANOST UKUPNE, DIREKTNE I INDIREKTNE AGRESIVNOSTI DJEVOJČICA SA SOCIOMETRIJKIM STATUSOM, PRIHVAĆANJEM I ODBACIVANJEM U SKUPINI DJECE SUPROTNOG SPOLA(KOD DJEČAKA)	39
5. RASPRAVA	40
5.1. SPOLNE RAZLIKE U UKUPNOJ, DIREKTNOJ I INDIREKTNOJ AGRESIVNOSTI	40
5.2. DOBNE RAZLIKE U UKUPNOJ, DIREKTNOJ I INDIREKTNOJ AGRESIVNOSTI	43
5.3. POVEZANOST UKUPNE, DIREKTNE I INDIREKTNE AGRESIVNOSTI SA SOCIOMETRIJSKIM STATUSOM, PRIHVAĆANJEM I ODBACIVANJEM.....	44
5.4. POVEZANOST UKUPNE, DIREKTNE I INDIREKTNE AGRESIVNOSTI SA SOCIOMETRIJSKIM STATUSOM, PRIHVAĆANJEM I ODBACIVANJEM U SKUPINI DJECE ISTOG SPOLA I SUPROTNOG SPOLA	48
6. ZAKLJUČAK	52
7. SAŽETAK	53
8. LITERATURA	54
9. PRILOZI	57

1. UVOD

1.1. AGRESIVNOST

1.1.1. DEFINICIJA AGRESIVNOSTI

Agresivno ponašanje u školi bitan je socijalni problem. Istraživanja ukazuju na njegovu visoku razinu i posljedice koje mogu biti zaista ozbiljne (Pahaslahti i Keltikangas Jarvinen, 2000). Agresivno ponašanje značajno utječe na socijalni razvoj djece i povezano je s negativnim ishodima u kasnijoj dobi kao što su deficit socijalno-kognitivnih procesa, delinkvencija, socijalni problemi ili problemi mentalnog zdravlja (Lancelotta i Vaughn, 1989.). Stoga je od izuzetne važnosti poznavati čimbenike koji utječu na razvoj agresivnog ponašanja, načine prevencije kao i načine kojima se može utjecati na smanjenje agresivnog ponašanja.

Od samog početka istraživanja agresivnosti pa sve do danas postoje brojne teškoće i neslaganja oko definiranja tog fenomena. Prema Rječniku stranih riječi, riječ agresija dolazi od latinske riječi *aggredi* što u prijevodu znači pristupiti nekome, navaliti (Klaić, 1982). Različiti autori uglavnom se slažu oko toga da je agresivno ponašanje vrsta ponašanja čija je namjera nekoga ozlijediti (prema Žužul, 1989)

Harre i Lamb (1993., prema Crick 2002) su zabilježili preko 200 različitih definicija agresivnog ponašanja koje su predložili brojni istraživači, ali su gotovo sve sadržavale 2 karakteristike: to je ponašanje čija je namjera povrijediti nekoga (fizički ili psihički) i ponašanje koje žrtva doživljava kao hostilno.

Coie i Dodge (1997.) ističu kako je agresivnost potrebno definirati kao heterogenu, a ne kao jedinstvenu kategoriju, pri čemu, da bi se neko ponašanje moglo smatrati agresivnim trebaju biti zadovoljeni sljedeći uvjeti: mora sadržavati potencijal nanošenja štete ili povrede, namjeru da se nekoga povrijedi, fiziološko uzbuđenje i mora biti averzivno za žrtvu.

1.1.2. VRSTE AGRESIVNOSTI

Unutar kategorije agresivnog ponašanja možemo razlikovati brojne vrste agresivnosti. Postoji nekoliko kriterija prema kojima možemo razlikovati agresivna ponašanja.

Tako primjerice Bjorkqvist i sur (1992) prema načinima izražavanja agresivnosti dijele agresivnost na direktnu (otvorenu) i indirektnu (skrivenu), pri čemu se direktna još može podijeliti na verbalnu i fizičku.

S obzirom na koga je usmjerena, agresivnost možemo podijeliti na izravnu i neizravnu (pomaknutu). Izravna agresivnost je usmjerena na cilj koji je na neki način agresivnost izazvao, dok je pomaknuta agresivnost usmjerena na supstitucijski cilj jer je prvotni cilj iz nekog razloga nedostupan ili se bojimo sankcija i nepoželjnih posljedica koje bi mogle uslijediti ako na njega usmjerimo agresiju.

Najpoznatija i najčešće korištena podjela jest podjela prema uzrocima agresivnog ponašanja. Prema toj podjeli postoji impulzivna (hostilna, ekspresivna, emocionalna) i instrumentalna agresivnost. Impulzivna agresivnost je oblik agresivnog ponašanja kojem je primarni cilj nanošenje štete drugoj osobi, a motivirana je emocionalnim uzbuđenjem. Često se javlja kao reakcija na provokaciju. Instrumentalna agresivnost je agresivno ponašanje čiji cilj nije povređivanje neke osobe, već ostvarivanje nekog željenog, često neagresivnog, cilja. Agresivno ponašanje tada je samo sredstvo za postizanje tog cilja. (Keresteš, 1999).

Berkowitz (1978, prema Keresteš, 1999) smatra da je impulzivna agresivnost u znatno manjoj mjeri namjerna i podložna kontroli no što je to slučaj kod instrumentalne agresivnosti.

Nadalje razlikujemo proaktivnu i reaktivnu agresivnost. Reaktivna agresivnost je ponašanje koje se javlja kao reakcija na određene situacijske uvijete, kao što su prijetnje i provokacije, a praćena je promjenama na fiziološkom i emocionalnom planu.

Proaktivna agresivnost jest namjerno ponašanje izazvano anticipacijom poželjnog cilja te je kontrolirano uglavnom vanjskim potkrepljenjima.

1.1.3. INDIREKTNA I DIREKTNA AGRESIVNOST

Već je napomenuto kako s obzirom na način izražavanja agresivnost dijelimo na direktnu i indirektnu. Direktna agresivnost uključuje svako ponašanje koje uključuje

otvoreno iskazanu namjeru da se nekoga povrijedi. Ona uključuje direktnu fizičku i direktnu verbalnu agresivnost (Bjorkqvist i sur. , 1992), odnosno nanošenje štete ili boli na direktan način, "licem u lice", koristeći se fizičkom silom (npr. udaranje, guranje) ili verbalnim strategijama (vrijeđanje, vikanje, zadirkivanje). Neki autori direktnoj agresivnosti osim fizičke i verbalne pridružuju i neverbalnu podvrstu koja uključuje ponašanja poput upućivanja ružnih gesta, izrugivanja gestama, upućivanja prijetećih pogleda (Owens, 2000).

Dok su se u prošlosti istraživači fokusirali na verbalnu i fizičku agresivnost, tijekom prošlog desetljeća, studije agresivnog interpersonalnog ponašanja usredotočile su se na činjenicu kako agresivnost po svojoj prirodi nije samo fizička i verbalna, nego hostile ponašanje može poprimiti različite forme. Tako se sve više pažnje poklanja socijalno manipulativnim ponašanjima koja su različiti autori objedinili pod konstruktom indirektna agresivnost (Bjorkqvist i sur, 1992), socijalne agresivnosti (Galen i Underwood, 1997, prema Underwood i sur., 2001), ili relacijske agresivnosti (Crick i Grotpeter, 1995). Sva tri naziva podrazumijevaju socijalno manipulativno ponašanje u kojem agresor, bez da je direktno uključen u napad, i koristeći se socijalnom strukturom, pokušava povrijediti drugu osobu, na način da utječe na njenu povezanost s drugim osobama.

Kroz povijest termin indirektna agresivnost prolazio je kroz različite stadije prije no što je zadobio današnju konotaciju. Koncept je skovao Buss (1961, prema Lagerspetz i sur. 1988) koji je razlikovao fizičku i verbalnu agresivnost s jedne strane i direktnu i indirektnu agresivnost s druge. Međutim, Buss je operacionalizirao koncept kroz čestice koje su više odgovarale onome što danas podrazumijevamo pod pojmom pomaknute agresivnosti. Prvi puta koncept indirektna agresivnosti s istom konotacijom koju ima i danas upotrijebila je Feshbach (1969, prema Bjorkqvist i sur.1992). Ona je istražujući spolne razlike u agresivnosti zamijetila kako adolescentne djevojke teže izbacivanju novopridošlih članova iz grupe više no adolescentni dječaci. Takvo ponašanje nazvala je indirektnom agresivnošću.

Bjorkqvist i sur. (1992) navode kako je centralni aspekt indirektna agresivnosti namjera da se povrijedi drugu osobu bez da se bude identificiran kao agresor. Time se zapravo izbjegava mogućnost osвете ili uzvrata napadnute osobe, a također i osude socijalne okoline.

Iako se oba konstrukta uvelike preklapaju (Crick i Grotpeter, 1995) navode kako je najbitnija odrednica relacijske agresivnosti tendencija da se naruši prijateljstvo ili neke bliske veze između drugih i napadnute osobe.

Osnovne kategorije indirektna agresivnosti su (Owens, 2000): pričanje o drugima (ogovaranje, širenje glasina, kritiziranje nečijeg izgleda ili osobnosti), isključujuća ponašanja (isključivanje, ignoriranje, ostracizam), ostala indirektna uznemiravanja (prijeteći anonimni telefonski pozivi, pisanje prijetećih poruka).

Neki autori naglašavaju kako u mnogim sredinama još uvijek prevladava mišljenje da indirektna agresivnost nije dovoljno ozbiljan oblik hostilnog ponašanja. U tu svrhu sve je više istraživanja koja nastoje osvijestiti činjenicu kako je indirektna agresivnost barem jednako koliko i direktna opasna i bolna za žrtve takvoga ponašanja. Crick i Grotpeter (1995) navodi kako su djevojčice, žrtve indirektnih oblika agresivnosti potresene više no bilo koja druga skupina djece koja su bila žrtve neke druge agresivne strategije.

Kod djevojaka koje su bile žrtve indirektnog agresivnog ponašanja svojih vršnjakinja javili su se brojni problemi od odbijanja odlazaka u školu, depresije, čestih promjena škola pa sve do suicidalnih pokušaja (Owens, 2000), a često je takvo indirektno zlostavljanje bilo povezano s problemima u kasnijoj dobi kao što su delikvencija i nemogućnost održavanja bliskih veza, usamljenost i depresija.

Agresivne strategije isključivanja, ignoriranja, ogovaranja i mnoge druge mogu onemogućiti djeci zadovoljenje socijalnih potreba za bliskošću, pripadanjem, prijateljstvom u dobi kada su te potrebe izrazito bitne.

1.1.4. MJERENJE DIREKTNE I INDIREKTNE AGRESIVNOSTI

Kako je već navedeno, istraživanja agresivnosti kroz svoju povijest uglavnom su bila istraživanja direktne agresivnosti. Agresivnost je osobina koja ima jasnu i prepoznatljivu bihevioralnu manifestaciju (Eron, 1987, prema Žužul, 1987) pa stoga postoje brojne metode mjerenja i procjenjivanja agresivnosti kao što su opažanje ponašanja u prirodnim uvjetima, samoprocjene, procjene vršnjaka, procjene učitelja i roditelja. Ta jasna bihevioralna manifestacija prepoznatljiva je kod direktnih agresivnih strategija. Kako se kroz zadnje desetljeće povećala čestina istraživanja indirektna agresivnosti koja, za razliku od direktne, nema jasnu i izraženu bihevioralnu komponentu, došlo je do svojevrzne modifikacije metodologije istraživanja agresivnosti koja su uz direktnu proučavala i indirektnu

agresivnost. Kako je indirektna agresivnost po svojoj definiciji socijalno manipulativno ponašanje čija je bitna karakteristika da je skriveno, pri čemu agresor poduzima sve mjere kako se ne bi otkrio njegov identitet i radi toga da izbjegne osvetu žrtve i kako bi izbjegao sankcije i osudu socijalne okoline, neke uobičajene tehnike mjerenja više nisu bile adekvatne. Iz upravo navedenih razloga Bjorkqvist (1992) smatra da je primjerice metoda opažanja potpuno neadekvatna za mjerenje indirektno agresivnosti, isto kao i metoda samoprocjene, zbog socijalne nepoželjnosti prirode indirektno agresivnosti.

Bjorkqvist i sur (1992) smatraju kako je najbolja metoda za istovremeno procjenjivanje indirektnih i direktnih strategija metoda vršnjačke procjene.

Metoda vršnjačke procjene je oblik ispitivanja socijalne percepcije i provodi se ili tehnikom imenovanja pri čemu vršnjaci iz razreda imenuju određeni broj djece koji odgovaraju određenom opisu tj, ponašaju se na određeni način (npr „započinje tučnjavu“) Boivini sur 1995; Caprara i Pastorelli, 1993, prema Keresteš, 1999), ili na način da na svakoj od zadanih čestica svaki učenik procijeni svakog učenika iz razreda, što je sve češća tehnika.

Bjorkqvist, Lagerspetz i Osterman(1992) konstruirali su DIAS, ljestvice za mjerenje direktno i indirektno agresivnosti za vršnjačke procjene u kojima svaki učenik procjenjuje svakog učenika iz razreda na svakoj čestici skale. Ovaj upitnik je do sada najčešće upotrebljavan pri mjerenju i procjenjivanju indirektno agresivnosti.

Metoda vršnjačkih procjena daje adekvatnu mjeru indirektno agresivnosti jer su takvog ponašanja svjesni jedino učenici i pripadnici grupe u čijem se krugu ona odvija, dok je vanjskim opažačima i učiteljima i svim onima koji nisu pripadnici grupe , vrlo teško procijeniti socijalno manipulativna ponašanja.

Osim kod mjerenja indirektno agresivnosti metoda vršnjačke procjene ima neke prednosti kod procjenjivanja općenito bilo koje agresivne strategije. Kao prvo, procjena učeničke agresivnosti koju dobivamo ovom metodom temelji se na većem broju procjena što pridonosi pouzdanosti procjene(Crick i Rose1997, prema McEvoy i sur, 2003). Također, procjena je dobivena iz brojnih perspektiva što smanjuje mogućnost da neko ponašanje prođe neopaženo što nije slučaj kod učiteljskog procjenjivanja ili vanjskog opažanja (Coie i Dodge, 1988; prema McEvoy i sur, 2003).

Ipak, metoda vršnjačkih procjena ima i neke bitne nedostatke a to su da procjene mogu biti opterećene predrasudama stvorenim na bazi reputacije učenika kao i stereotipima na bazi spolnih uloga (Ladd i Profilet,1996; prema McEvoy,2003).

1.1.5. DOBNE RAZLIKE U AGRESIVNOSTI

Fizička, verbalna i indirektna agresivnost nisu samo tri različite agresivne strategije, nego one predstavljaju i tri razvojne faze agresivnog ponašanja koje sukladno razvoju fizičkih, verbalnih i socijalnih vještina djeteta slijede jedna drugu i međusobno se isprepliću.

Malena djeca koja nemaju razvijene verbalne i socijalne vještine koriste fizičku agresivnost. Dakle fizička agresivnost prevladava u ranom djetinjstvu, do školske dobi (Hartup, 1974 prema Vasta, 1998).

Kada se razvijaju verbalne sposobnosti djeca imaju širi raspon mogućih agresivnih reakcija te ne moraju reagirati kroz fizičke kanale. Kako fizička agresivnost u svakodnevnom životu izlaže agresora opasnosti da će biti sankcionirana, verbalne agresivne strategije sve više prevladavaju.

Kada se socijalne vještine razvijaju do razine kada je osoba sposobna uspješno analizirati socijalnu okolinu i njome manipulirati sebi u korist osoba je spremna koristiti indirektnu agresivnost (Bjorkqvist, 1996).

Autori navode kako je razvoj indirektna agresivnosti povezan s razvojem socijalne inteligencije. U svom istraživanju Kaukiainen i sur.(1997) pokazao je kako su socijalna inteligencija i korištenje indirektna agresivnosti povezane, tj osobe koje su procijenjene kao indirektno agresivnije imale su i višu razinu socijalne inteligencije. Međutim Bjorkqvist i sur. (1997) navodi kako je ipak empatija od ključnog značaja, odnosno socijalna inteligencija povezana je s korištenjem indirektna agresivnosti kod pojedinaca koji nemaju dovoljno razvijenu empatiju. Pojedinci koji imaju visoko razvijenu i socijalnu inteligenciju i empatiju teže nenasilnom rješavanju sukoba.

Što se tiče razvoja indirektna/relacijske/socijalne agresivnosti autori se razilaze. Bjorkqvist (1996), kao što je već navedeno navodi kako je osnovna odrednica indirektna agresivnosti anonimnost agresora pri utjecanju na žrtvine socijalne veze i kako se po tom pitanju indirektna agresivnost ne mijenja tokom svog razvoja.

Crick pak navodi kako se pri razvoju agresivnost koju on naziva relacijska mijenja upravo po pitanju direktnosti/ indirektnosti. Tako se socijalno manipulativna ponašanja tijekom predškolskog razdoblja javljaju kao više direktna ponašanja, primjerice nepozivanje nekoga iz grupe vršnjaka na rođendan ili pak zabranjivanje nekom djetetu da se igra na nekom igralištu. U ranijoj školskoj dobi javljaju se podjednako i direktna i indirektna socijalno agresivna ponašanja. Tako djeca jednako često ogovaraju kao i što namjerno ne

žele izabrati nekoga za razredni tim u nekom sportu. U adolescenciji direktna ponašanja iščezavaju, a zamjenjuju ih sofisticiranija i kompleksnija manipulativna ponašanja.

1.1.6. SPOLNE RAZLIKE U AGRESIVNOSTI

Dugo se kroz povijest istraživanja fenomena agresivnosti i spolnih razlika smatralo kako je agresivnost zapravo „muški fenomen“, te da ga kod ženske populacije nije potrebno ispitivati (Buss, 1961 prema Owens, 2000). Mnogi su autori slično kao Olweus (1978, prema Russeli i Owens, 1999) isključili žene ili djevojke iz istraživanja agresivnosti smatrajući kako se agresivnost toliko rijetko pojavljuje u djevojačkoj i općenito ženskoj populaciji. U mnogim istraživanjima pretpostavljalo se kako muškarci više koriste fizičku agresivnost, dok su žene više verbalno agresivne (Maccoby i Jacklin, 1974 prema Lagerspetz i sur. 1988). Međutim, suprotno pretpostavkama, pokazalo se kako razlike u verbalnoj i fizičkoj agresivnosti nisu najbolji indikator razlika u agresivnosti između spolova. Tako su Eagly i Steffen (1978, prema Bjorkqvist, 1992), pokazali kako muškarci značajno više no žene nanose fizičku bol žrtvama svoje agresije, dok u nanošenju psihičke boli verbalnom agresivnošću nije bilo razlika između spolova. Macoby i Jacklin (1974, prema Bjorkqvist, 1992) izvještavaju kako su se u 3 od 5 studija koje su proučavale razlike između muškaraca i žena u verbalnoj agresivnosti muškarci pokazali kao verbalno agresivniji. Proučavajući dotadašnje studije spolnih razlika u agresivnosti istraživači iz Finske postali su svjesni ozbiljne neravnoteže u dotadašnjim istraživanjima agresivnosti, gdje su žene uglavnom prikazane kao neagresivni spol. S proširenjem koncepta agresivnosti, tako da osim direktnih strategija sadrži i indirektnu (Bjorkqvisti sur, 1992) postalo je očigledno kako i muškarci i žene mogu biti agresivni, ali preferiraju različite stilove agresivnosti. Tako je istraživanjima u Finskoj utvrđeno kako djevojčice značajno više nego dječaci koriste indirektnu agresivnost, kako dječaci značajno više no djevojčice koriste direktnu fizičku agresivnost, a kako nisu pronađene razlike u korištenju direktne verbalne agresivnosti. Istraživanja provedena u drugim kulturama ukazala su na isti trend. Tako npr Fry (1992 prema Osterman, 1997) navodi kako se i kod Zapotec Indijanaca u Mexicu dobivaju vrlo slični rezultati. Autor navodi kako se preferencija za korištenje indirektnih strategija pronalazi već kod osmogodišnjih djevojčica, no da razlike između spolova nisu stabilne do dobi od jedanaest godina (Bjorkqvist i sur., 1992). Drugi su autori pokazali kako razlike u korištenju indirektnih i direktnih strategija među spolovima postoje

već u predškolskoj dobi, kod djece od 4 do 6 godina, odnosno, kako su dječaci više fizički agresivni dok su djevojčice više indirektno agresivne, a te se razlike s dobi povećavaju (Crick 1997, prema Mcevoy 2003). Mcevoy (2003) u istraživanju na predškolskom uzorku također pronalazi kako djevojčice preferiraju indirektnu, a dječaci direktnu strategiju, međutim i to da su dječaci u oba slučaja procijenjeni kao agresivniji. Dok su istraživanja razlika djece predškolske dobi i rane školske dobi nekonzistentna glede rezultata koje dobivaju, gotovo sva istraživanja na adolescentnoj populaciji pokazuju istovjetne rezultate: djevojčice su više indirektno agresivne, dječaci su više direktno fizički agresivni. To je u skladu s već navedenom tvrdnjom kako se indirektna agresivnost počinje koristiti u dobi kada se do određene mjere razvijaju socijalne vještine, a adolescencija je upravo vrijeme njihovog intenzivnog razvoja.

Kako se kod djevojčica ove vještine razvijaju prije nego kod dječaka, prije se pojavljuje i korištenje indirektnih strategija. Kada se kod dječaka razvijaju potrebne socijalne vještine razlika u korištenju različitih agresivnih strategija se smanjuje, ali još uvijek ostaje jasno izražena kroz cijelu adolescenciju zbog nekih razlika u socijalizaciji, od kojih znanstvenici prije svega ističu razlike u prirodi i strukturi dječaćkih i djevojačkih vršnjačkih grupa.

U mladenaštvu i odrasloj dobi spolne razlike u agresivnosti se smanjuju (Hyde 1987, prema Vasta, 1998), odnosno muškarci bi trebali sve više koristiti verbalne strategije i socijalno manipulativna ponašanja umjesto fizičkih strategija (Lagerspetz i sur, 1988) i tako poprimiti stil agresivnosti sličniji onome koji koriste pripadnice ženskog spola. Međutim neka istraživanja ne pokazuju takav trend. Osterman je na uzorku odraslih ljudi pronašao kako žene koriste više indirektnu strategiju a muškarci fizičke; rezultati su, dakle, bili slični rezultatima dobivenim na adolescentnom uzorku.

Još je jedna bitna razlika između djevojačke i dječaćke agresivnosti. Agresivnost djevojčica uglavnom je usmjerena na djevojčice i tada je uglavnom indirektna, a agresivnost usmjerena na dječake je više fizička (Russell, 1999). Također Pepler i Craig (1995, prema Loeber 1997) u svojoj studiji opažanjem dolaze do zaključka kako djevojčice kada su fizički agresivne prema vršnjacima pokušavaju to sakriti od odraslih promatrača, i puno teže no što je to slučaj s dječacima, priznaju da su koristile fizički agresivna ponašanja. Agresivnost dječaka prema dječacima uglavnom je fizičke prirode i u funkciji dobi (do mladenaštva) ona je u porastu. Agresivnost dječaka prema djevojčicama se, pogotovo fizička, u funkciji dobi smanjuje (Vasta, 1998).

1.1.7. MOGUĆI RAZLOZI RAZLIKA U AGRESIVNOSTI IZMEĐU SPOLOVA

Pri objašnjavanju razloga zašto dolazi do ovih kvalitativnih razlika u agresivnom ponašanju između spolova istraživači polaze od razlika u formiranju vršnjačkih grupa kod djevojčica i dječaka, odnosno socijalizacijskih procesa unutar grupa.

Dječачke grupe su uglavnom veće, sa slabijim granicama, usmjerene na fizičke aktivnosti. Njihove aktivnosti i igre su uglavnom kompetitivne i sadrže više eksplicitnih pravila, a njihove interakcije su uglavnom usmjerene na nadmoć i fizičku dominaciju.

Djevojačke grupe su manje, čvršće, prijateljske, intimnije, unutar kojih često postoje zasebne dijade. Djevojkama je posebno bitna pripadnost grupi i bliskost s njenim članovima. Također djevojčice posebno njeguju kult „najbolje prijateljice“. Djevojke često raspravljaju o emocijama i prijateljstvu, puno češće no što to čine dječaci. Istraživači smatraju kako su upravo te razlike u strukturi prijateljstva dječaćkih i djevojačkih vršnjačkih grupa prije svega zaslužne za spolne razlike u agresivnosti. Tako su dječāčke vršnjačke grupe pogodne za nastajanje fizičke agresivnosti, a djevojačke za nastajanje socijalno manipulativnih ponašanja, tj indirektna agresivnosti. Kako je u dječākim grupama izrazito bitna dominacija, fizička nadmoć i kompeticija, stvara se preferencija fizičkih strategija pri „obračunavanju“ jer je to na neki način dio repertoara svakodnevnih aktivnosti grupe(nadjačavanje, nadvladavanje).

Kako su djevojkama izrazito važna prijateljstva, intimne i bliske veze s vršnjacima unutar grupe najlakše ih je povrijediti upravo kroz manipulaciju prijateljstvom, uništavanje bliskih odnosa i osjećaja pripadnosti.

Owens (2000) je u svojoj studiji upitao petnaestogodišnje i šesnaestogodišnje djevojke zašto se služe ovakvim socijalno manipulativnim ponašanjima. Brojne djevojke su navele da su ponašanja poput ogovaranja, kritiziranja nečijeg izgleda, pričanja i izmišljanja ružnih stvari o nekome dio ženske prirode, da su izvan njihove kontrole i da nemaju za namjeru nekoga povrijediti. Neke navode kako je to način da se postane članom neke grupe koju se „okrene protiv neke djevojke“ i na taj način se postaje čvršće povezan s grupom te se zauzima mjesto „izbačene“ djevojke, ili pak da se postane čvršće povezan s grupom kojoj se već pripada.

Najveći broj djevojaka navodi kako su takva ponašanja svojevrsna zanimacija u ženskim društvima i služe za ispunjavanje vremena. Od ostalih razloga djevojke navode: kompeticiju, traženje pažnje, samozaštitu, ljubomoru i osvetu.

Osim načina socijalizacije u vršnjačkim grupama kao razlog spolnih razlika u agresivnosti neki istraživači vide i razlike u fizičkoj konstituciji. Tako Lagerspetz (1988), navodi kako je fizička agresivnost puno manje opasna za pripadnike muškog spola koji su fizički jači no za pripadnice ženskog spola i to je dodatni razlog postojanju razlika.

Također ne treba izuzeti razlike u odgoju dječaka i djevojčica. Osterman i sur. (1997) navode kako djevojčice uče koristiti indirektnu agresivnu strategiju jer je svaki njihov pokušaj korištenja fizičke sile obeshrabren i sankcioniran više no što je to slučaj s dječacima. Dok je za dječake svojevrsna norma biti jak i dominantan, to je nešto što se od njih očekuje, djevojčice se uči da ne smiju biti agresivne kao dječaci. Dakle autori navode da ako je u društvu agresivnost djevojčica i žena zabranjena one će posegnuti za više skrivenim strategijama agresivnog ponašanja.

S tim je u vezi nalaz kros-kulturalnih istraživanja u 6 zemalja (Huesman i Eron, 1987, prema Lagerspetz, 1988) kako je povezanost između samoprocjena i vršnjačkih procjena agresivnosti dječaka pozitivna, dok je povezanost samoprocjena i vršnjačkih procjena agresivnosti djevojčica jako slaba, što može reflektirati probleme djevojčica u priznavanju svoje agresivnosti ili pak probleme u razumijevanju vlastite agresivnosti.

1.1.8. DRUGA STRANA SPOLNIH RAZLIKA U AGRESIVNOSTI

I dok su istraživanja agresivnosti od svojih početaka pa do prije zadnja dva desetljeća uglavnom zanemarivala, kako žensku agresivnost, tako ponekad i ženske ispitanike, čini se da je sada nakon mnogih istraživanja u kojima se pokazalo kako su žene isto agresivne i koriste uglavnom indirektnu strategiju, dok muškarci koriste fizičku, nastala uglavnom neopravdana kategorizacija na mušku i žensku agresivnost. Tako su neki autori naveli kako je indirektna agresivnost norma ženskog ponašanja, a fizička agresivnost norma za pripadnike muškog spola. Underwood i sur. (2001) upozorili su na neke činjenice koje ne idu u prilog takvoj kategorizaciji.

Autori navode kako u ispitivanju spolnih razlika u agresivnosti treba uzeti u obzir kulturalni kontekst koji snažno može utjecati na socijalni razvoj. Tako do sada opisivani trendovi nisu pronađeni u svim kulturama i prema tome nisu opće važeći. Na jednom uzorku u Venezueli u svim vrstama agresivnosti žene su se pokazale kao agresivnije (Lagerspetz, 1988). Tomada i Shneider (1997, prema Underwood i sur., 2001) na uzorku predškolske i školske djece u Rusiji nisu pronašli razliku između djevojčica i dječaka niti u

indirektnoj, niti u direktnoj agresivnosti. Isti autori izvijestili su kako su u Italiji na osnovnoškolskom uzorku dobili rezultate istraživanja koji ukazuju na veći stupanj agresivnosti dječaka na sve tri podvrste: fizičkoj, verbalnoj i indirektnoj.

Također neka istraživanja pokazuju kako je stopa porasta antisocijalnog ponašanja i fizičkog nasilja kod djevojaka daleko veća nego kod dječaka (Obeidallah i Earls, 1999; prema Underwood i sur., 2001). Dakle djevojke sve više koriste fizičke agresivne strategije.

Osim nekonzistentnih nalaza spolnih razlika, autori su izrazili sumnju prema podjeli dječakačke i djevojačke agresivnosti po cilju koji se namjerava postići agresijom. Neki autori navode kako se agresivnost usmjerava prema onim aspektima koji su u vršnjačkim skupinama najcjenjeniji. Tako dječaci koriste fizičke strategije kako bi narušili nečiju fizičku dominaciju u grupi i postigli vlastitu prevlast, a djevojčice u čijim se grupama, kako je već napomenuto, najviše cijeni bliskost i prijateljstvo pokušavaju povrijediti upravo te aspekte. Underwood i sur (2001) smatraju kako je ovo objašnjenje prejednostavno i kako svaka agresivna strategija utječe na više no jedan aspekt. Tako osim što se fizičkim napadom nekome nanosi fizička bol, često se pogađa i njegovo samopouzdanje i socijalni položaj u grupi. Indirektna agresija pogađa žrtvu na emocionalnom planu, tako da djeluje na odnose s drugima koji su joj važni, ali isto tako može biti planirana strategija za postizanje vlastite dominacije i poboljšanje vlastitog ugleda. Budući da svaka agresivnost pogađa žrtvu na više od jednog načina nemoguće je sortirati agresivna ponašanja u muške i ženske kategorije s obzirom na to nanosi li se bol na fizičkom ili emotivnom planu.

Čini se da kako na vršnjačke tako i na učiteljske procjene osim stvarne agresivnosti ponekad utječu i spolni stereotipi. Tako se pokazalo kako već mala djeca znaju da fizičko nasilje kao i otvorena ponašanja koja iskazuju ljutnju bolje pristaju muškom spolu, a socijalno manipulativno ponašanje ženskom. Kada se grupi djece u dobi od 3 do 5 godina pokazalo nacrtano ljutito lice životinje, na pitanje je li to mama ili tata djeca su u većem broju odgovorila da je to tata. (Macoby ,1998 prema Underwood i sur, 2001). Također kada se učenike 3. razreda upitalo tko ogovara, ili nagovara druge da se s nekim ne druže, odgovorili su kako to čine djevojčice (Underwood i sur, 2001).

Neki autori iznose prigovor kako razlike u indirektnoj agresivnosti ovise i o načinu na koji se konstrukt mjeri. Crick i Grotmeter (1995) mjereći indirektnu agresivnost uz pomoć samoprocjena pokazali su kako su dječaci indirektno agresivniji no djevojčice. Autori još uvijek nemaju konzistentne zaključke o tome odražava li ovaj nalaz stvarne razlike ili već

spomenutu nesklonost djevojčica da govore o svojoj agresivnosti. Brojkeqvist (1992), navodi kako je metoda samoprocjene pri procjenjivanju indirektna agresivnosti već zbog skrivene prirode tog ponašanja potpuno neadekvatna.

Kako su nalazi istraživanja nekonzistentni Underwood i sur (2001) predlažu da termine „ženska“ forma agresivnosti i „muška forma agresivnosti“ treba izbaciti iz rječnika. Jasno je da i dječaci i djevojčice posežu za različitim formama agresivnosti kako bi povrijedili jedni druge. Kada djevojke žele povrijediti jedna drugu vjerojatno to najčešće čine na indirektan način, međutim ako više preferiraju takav oblik agresivnosti no fizičku agresivnost, ne znači da su neminovno i uvijek agresivne na taj način.

1.2. AGRESIVNOST I SOCIOMETRIJSKI STATUS

Osim što se agresivnim ponašanjem nanosi šteta drugima, postoji mogućnost da prouzroči probleme i samom agresivnom djetetu koje zbog svog hostilnog ponašanja može biti odbačeno od strane vršnjaka. Jedan od pokazatelja uspješnosti, odnosno neuspješnosti u socijalnim interakcijama s vršnjacima u školskom okruženju je sociometrijski status pojedinca u razredu. Pretpostavlja se kako je agresivno ponašanje djece i adolescenata prije svega povezano s odbacivanjem od strane vršnjaka i negativnim sociometrijskim statusom (Coie, Dodge i Kupersmidt, 1990 prema Salmivalli, 2000). Djeca često pri objašnjenjima zašto ne vole neku osobu iz razreda navode upravo agresivnost kao razlog. Tako je u opisima „nevoljene“ djece iz razreda kao najčešću osobinu Dodge (1982, prema Lancelotta G. X., 1989) pronašao „započinje svađe“. Oko 50% djece koja su imala nizak sociometrijski status procijenjena su kao agresivna (French, 1988 prema Salmivalli, 2000)

Međutim, odnos između agresivnosti i sociometrijskog statusa, odnosno odbacivanja ili prihvaćanja od strane vršnjaka, nije tako jednostavan. Agresivna, odbačena i prihvaćena djeca tvore heterogene skupine, pri čemu nisu uvijek agresivna djeca odbačena, kao što ni odbačenost nije uvijek povezana s agresivnošću.

Osim agresivne često su odbačena neagresivna djeca koja su stidljiva i povučena, ili djeca sa slabim akademskim uspjehom (French, 1988; Coie, 1990, prema Salmivalli, 2000)

S druge strane agresivnost ne vodi uvijek odbacivanju od strane vršnjaka. Npr agresivno ponašanje u samoobrani ili obrani nekog drugog djeteta povezano je s pozitivnim reakcijama vršnjaka.

Istraživanja pokazuju kako i spol i vrsta agresivne strategije koja se koristi mogu utjecati na smjer povezanosti agresivnosti i sociometrijskog statusa, međutim iako su istraživanja konzistentna glede utjecaja tih faktora, zaključci o smjeru te povezanosti zaista su raznoliki.

Rezultati ranijih istraživanja uglavnom konzistentno ukazuju na činjenicu kako za razliku od dječaka čiji status u vršnjačkoj grupi uvelike ovisi o tome jesu li agresivni ili ne, na omiljenost ili odbačenost djevojčica više utječu neke druge kvalitete kao uspješno obavljanje društvenih obaveza, kooperativnost i društvenost. Green i sur.(1996) navode kako je i kod dječaka i kod djevojaka agresivnost povezana s odbacivanjem u vršnjačkim grupama no kako je ta povezanost više izražena za uzorak dječaka.

Studijama školskog zlostavljanja utvrđeno je kako su djevojke „zlostavljačice“ vrlo popularne među vršnjacima (Lindman i Sinclair, 1988; prema Salmivalli, 2000). Salmivalli i sur., (1996, prema Salmivalli 2000) u svom istraživanju dobiva rezultate koji ukazuju da djevojke koje zlostavljaju drugu djecu istovremeno imaju velik broj i pozitivnih i negativnih imenovanja. Kako je istraživanje provedeno samo uz jedan specifičnu vrstu agresivnosti (bullying), autorica upozorava da se rezultati ne mogu generalizirati na sve vrste agresivnog ponašanja.

Salmivalli (2000) u svom drugom istraživanju u kojem je ispitala povezanost fizičke, verbalne i indirektno agresivnosti i sociometrijskog statusa dolazi do rezultata koji ukazuju kako je agresivnost djevojčica, kao i dječaka pozitivno povezana s odbacivanjem, no nije negativno povezana s omiljenošću. Autorica navodi kako se kod dječaka primjećuje tendencija pozitivne povezanosti agresivnosti i pozitivnog sociometrijskog statusa.

Lancelotta i Vaughn (1989) pak dolazi do zaključaka suprotnih onima na koja nas navode rezultati ranih istraživanja: negativna povezanost između omiljenosti i agresivnog ponašanja kod djevojaka je znatno veća nego kod mladića.

Nadalje, neka istraživanja ukazuju kako su neka agresivna ponašanja jače povezana s odbacivanjem i nižim sociometrijskim statusom no druga. Fizička agresivnost kod dječaka uglavnom je povezana s odbacivanjem i nižim sociometrijskim statusom, iako je jačina te veze ovisna o općoj zastupljenosti takve agresivnosti u grupi u kojoj se sociometrijski status procjenjuje. Ako je razina agresivnosti niska ponašanje agresivnog pojedinca smatra se devijantnijim i biva jače negativno povezano sa sociometrijskim statusom. Coie i Dodge (1997) ističu kako je pri tome bitan efekt dobi. Po njima je odbacivanje fizički agresivnih dječaka veće u školskoj no u predškolskoj dobi iz razloga što su, iako učestalija, fizički agresivna ponašanja manje nasilna u predškolskoj dobi, pa se time i smatraju manje

devijantnima. Ponekad su čak dominantni, fizički agresivni predškolski dječaci visoko istaknuti i procijenjeni kao omiljeni u skupini vršnjaka (Xie, 2000).

Fizička se agresivnost kod djevojaka smatra devijantnijim ponašanjem no kod dječaka, vjerojatno iz već navedenog razloga kako je ekspresija takvog ponašanja kod žena neprikladna i nije u skladu sa spolnim ulogama, te je kao takva povezana s većim odbacivanjem vršnjaka no što je to slučaj s dječacima. Lancelota i Vaughn (1989) pokazali kako je fizička agresivnost jače povezana s vršnjačkim odbacivanjem za djevojčice ($r=.73$), nego za dječake ($r=.37$), a istraživanje razlika u Kanadi (Serbin, 1993, prema Underwood, 2001) dovodi do zaključaka kako je fizička agresivnost pozitivno povezana s vršnjačkim odbacivanjem za djevojčice dok u subuzorku dječaka ta povezanost nije pronađena. Istraživanja povezanosti indirektno agresivnosti i sociometrijskog statusa su malobrojnija, a rezultati su isto kao što je to slučaj s fizičkom agresivnošću nekonzistentni. Velika većina istraživača smatra kako su indirektno agresivni pojedinci (dječaci i djevojčice) dobro uklopljeni u društvo i uglavnom omiljeni (Xie, 2000). Cricki sur. (2002) smatraju da dok indirektna agresivnost djevojčica nema velikih reperkusija na njihov status u vršnjačkoj grupi, indirektna agresivnost dječaka povezana je s vršnjačkim odbacivanjem jer je to ponašanje netipično za dječake i nije normativ za muški spol.

Lancelotta i Vaughn (1989) navode kako je indirektna agresivnost vrsta agresivnosti koja dovodi do najjačeg vršnjačkog odbacivanja i kod dječaka i kod djevojčica, no kod djevojčica je ta veza ipak jače izražena, a Crick i Grotspeter (1995) u svom istraživanju pronalaze kako su djeca kontroverznog statusa (oni koji su visoko i odbačeni i visoko prihvaćeni u skupini vršnjaka) značajno indirektno agresivnija no sve ostale skupine.

Salmivalli (2000) ističe mišljenje kako je indirektna agresivnost najbolje tolerirana među vršnjacima i najmanje povezana s odbacivanjem te navodi nekoliko razloga koji bi išli tome u prilog. Kao prvo, u usporedbi s otvorenim, fizičkim ili verbalnim napadima, indirektna agresivnost više je skriven i sofisticiran način napada na drugu osobu. S obzirom na prirodu takvog ponašanja agresor uglavnom ostane neidentificiran.

Kao drugo, socijalna manipulacija je većinom „žensko ponašanje“, pri čemu su djevojke koje napadaju na ovaj način uglavnom dobro uklopljene u društvo i popularne.

Nadalje, korištenje indirektnih strategija povezano je sa socijalnom inteligencijom, sposobnošću razumijevanja socijalne okoline i odnosa u njoj, kao i postizanje vlastitih ciljeva na način da nam drugi u tome pomognu. Nije pronađena slična povezanost za fizičku agresivnost. Izgleda da je socijalna inteligencija prirodno oruđe koje istovremeno

omogućuje osobi korištenje socijalno manipulativnih ponašanja s jedne, i postizanje pozitivnog statusa i održavanje bliskih prijateljskih veza s druge strane.

Salmivalli (2000) navodi kako rezultati u skladu s njenom hipotezom nisu u dosadašnjim studijama dobiveni iz razloga što je koncept indirektno agresivnosti pogrešno i nekonzistentno operacionaliziran. Tako su npr. Lancelotta i Vaughin(1989) operacionalizirali koncept kroz čestice „uništava stvari koje pripadaju drugima“ i „tužaka učitelju“ od kojih niti jedna po njenom mišljenju ne odgovara konceptu indirektno agresivnosti jer je po svojoj definiciji indirektna agresivnost skriveno, socijalno manipulativno ponašanje, a navedene čestice nisu primjer takvog ponašanja jer su prije svega otvorena, a ne skrivena ponašanja, a također nisu usmjerena uništavanju bliskih veza s vršnjacima što je bitna odrednica indirektno agresivnosti.

1.2.1 POVEZANOST AGRESIVNOSTI I INDIKATORA SOCIOMETRISKOG STATUSA U SKUPINI DJECE ISTOG I SUPROTNOG SPOLA

Sljedeće bitno pitanje je imaju li verbalna, fizička i indirektna agresivnost iste posljedice u grupama istog spola kao u grupama suprotnog spola. Ne postoji puno istraživanja koja su pokušala dati odgovor na to pitanje.

Već je navedeno kako su žrtve dječje agresivnosti najčešće osobe istog spola kao agresor. Većina autora smatra kako su djevojčice agresivne uglavnom prema djevojčicama, a dječaci prema dječacima (Russell i Owens, 1999). Isto tako pokazalo se (Crick, 1996, prema Russell i Owens, 1999) kako djevojke prema dječacima iskazuju više fizičku agresivnost, i manje indirektnu agresivnost no prema djevojkama, a kada su dječaci agresivni prema djevojkama češće koriste indirektno strategije no kada je agresivnost usmjerena prema dječacima. Nadalje, Crick i sur. (2002) navode da dok i djevojke i dječaci jednako procjenjuju agresivnost dječaka i s obzirom na učestalost i s obzirom na vrstu agresivnosti, dječaci navode da je agresivnost djevojčica više fizička nego indirektna ili verbalna, dok djevojčice navode kako je agresivnost djevojčica uglavnom indirektna. To je u skladu sa svim navedenim o direktnoj i indirektnoj agresivnosti. Tako djevojke iako su rijetko žrtve dječake agresivnosti, često su kao promatrači svjedoci njihove agresivnosti jer je ona najčešće fizičkog karaktera te time vidljiva svima u okolini. Kako su djevojke prema drugim djevojkama uglavnom indirektno agresivne, zbog prirode tog ponašanja ta

agresivnost ostaje uglavnom neopažena svima koji su izvan uske grupe unutar koje se odvija, pa tako i dječacima te su oni svjesni jedino njihove fizičke i verbalne agresivnosti.

Neka istraživanja bullynga suprotno prije navedenima ukazuju da dok su mete djevojačke agresivnosti uglavnom djevojčice, dječaci usmjeravaju agresivnost na oba spola.

Postoji mogućnost da su agresivne djevojčice prihvaćene među dječacima a odbačene od djevojčica. Naime, drugačije su norme prihvaćene u dječaćkim, a drugačije u djevojačkim vršnjačkim skupinama. U dječaćkim skupinama agresivnost je katkada idealizirana (Rauste-von Wright, 1989, prema Salmivalli) i možda dječaci prihvaćaju djevojačku agresivnost bolje no djevojčice, pogotovo ako je točno kako su svjesni jedino fizičkih oblika djevojačke agresivnosti.

Nadalje, čak ako djevojčice i nisu žrtve dječaćke agresivnosti (što potvrđuju brojna istraživanja) one su svjedoci te agresivnosti i s obzirom na to takvo ponašanje može biti povezano s odbacivanjem i nižim sociometrijskim statusom agresivnih dječaka u grupi djevojčica. To će biti pogotovo slučaj ako su i djevojčice jednako kao i dječaci žrtve dječaćkog fizičkog nasilja.

U svom istraživanju Salmivalli (2000.) je dobila upravo takve rezultate: agresivnost djevojčica bila je povezana s odbacivanjem u grupi djevojčica i prihvaćanjem u grupi dječaka, a agresivnost dječaka bila je povezana s odbacivanjem i djevojčica i dječaka.

Kako su rezultati istraživanja povezanosti između različitih vrsta agresivnosti i prihvaćanja /odbacivanja od strane djece istog i suprotnog spola nekonzistentni, cilj ovog istraživanja bio je provjeriti te odnose na uzorku osnovnoškolske dobi iz naše zemlje.

2. PROBLEMI I HIPOTEZE

2.1. PROBLEMI

1. Provjeriti postoji li razlika između djevojčica i dječaka u stupnju izraženosti ukupne, direktne i indirektno agresivnosti, te također postoji li razlika između djece različitih dobnih skupina u ukupnoj, direktnoj i indirektnoj agresivnosti.

2. Provjeriti postoji li povezanost između sociometrijskog statusa, odbačenosti i omiljenosti među vršnjacima s jedne strane i ukupne, direktne i indirektno agresivnosti s druge strane.

3. Provjeriti kako su ukupna, direktna i indirektna agresivnost osnovnoškolske djece povezane sa sociometrijskim statusom, odbačenošću i omiljenošću u skupini djece istog spola i u skupini suprotnog spola.

2.2. HIPOTEZE

1. Na osnovu rezultata dosadašnjih istraživanja pretpostavlja se da će dječaci imati veći stupanj izraženosti ukupne i fizičke agresivnosti no djevojčice, a da će djevojčice imati veći stupanj izraženosti indirektno agresivnosti

Što se tiče dobnih razlika u agresivnosti pretpostavlja se da će ukupna agresivnost kao i direktna i indirektna agresivnost s dobi povećavati.

2. Na osnovu dosadašnjih istraživanja pretpostavlja se kako će ukupna agresivnost kao i direktna i indirektna agresivnost biti negativno povezane sa sociometrijskim statusom pozitivno s odbacivanjem, međutim kako neće biti povezane s prihvatanjem.

Na subuzorku dječaka očekuje se negativna povezanost sociometrijskog statusa i ukupne i direktne agresivnosti. Ne očekuje se povezanost niti sociometrijskog statusa niti odbacivanja s indirektnom agresivnosti. Ne očekuje se povezanost prihvatanja s nijednom mjerom ispitivanog statusa u rupi vršnjaka.

Na subuzorku djevojčica očekuje se negativna povezanost ukupne, direktne i indirektno agresivnosti. Nadalje, očekuje se pozitivna povezanost između odbacivanja i ukupne,

direktne i indirektne agresivnosti. Ne očekuje se povezanost niti ukupne ni direktne ili indirektne agresivnosti s prihvaćenošću.

3. Na osnovu nekih teoretskih razmatranja kao i dosadašnjih istraživanja (koja su vrlo rijetka što se tiče ovog problema) pretpostavljeno je kako će agresivnost dječaka biti povezana s nižim sociometrijskim statusom i odbacivanjem i u grupi dječaka i u grupi djevojčica.

Također je pretpostavljeno kako će agresivnost djevojčica biti povezana s nižim sociometrijskim statusom i odbacivanjem u skupini djevojčica, dok neće biti povezana niti s jednom mjerom sociometrijskog statusa u skupini dječaka.

Nadalje je pretpostavljeno kako niti ukupna agresivnost kao ni direktna i indirektna neće biti povezana s prihvaćanjem niti djevojčica, niti dječaka.

3. METODOLOGIJA

3.1. ISPITANICI

U istraživanju su sudjelovali učenici 4., 5. i 6. razreda Osnovne škole «Julije Kempf» u Požegi, ukupno njih 151 ispitanika (od toga 80 učenika i 71 učenice). Ispitivanje je provodila studentica, autorica diplomskog rada.

Ispitivanje je provedeno grupno u svakom od 6 razreda (2 četvrta, 2 peta i 2 šesta), za vrijeme redovne nastave, pri čemu su pojedini predmetni nastavnici „ustupili svoje sate“. Ispitivanje je provedeno unutar jednog tjedna pri čemu su 4. i 6. razredi bili u jutarnjoj školskoj smjeni, a 5. razredi u popodnevnoj smjeni.

U svakom od razreda pročitana je standardna uputa prije koje je naglašeno kako će se dobiveni podaci koristiti isključivo za izradu diplomskog rada, te kako nikome neće biti otkriven identitet sudionika istraživanja. Također se prije upute zamolilo učenike da upitnik rješavaju samostalno, te da ne komentiraju međusobno sadržaj upitnika ni svoje odgovore niti za vrijeme popunjavanja upitnika niti kasnije.

3.2. POSTUPAK

Ispitanici su najprije ispunjavali upitnik direktne i indirektne agresivnosti za koji su dobili uputu koja je glasila: „Za svakog učenika iz svog razreda procijeni koliko se često kada je ljut ili ima problem s drugim učenikom ponaša na navedeni način ...“ (uputa je pročitana prije procjenjivanja svake od 9 čestica). „Također procjeni i koliko se često ti ponašaš na takav način kada si ljut ili imaš problem s drugim učenikom. Odgovori tako da zaokružiš jedan od brojeva od 0 do 4 . Brojevi znače sljedeće: 0 = nikada, 1 = rijetko, 2 = ponekad, 3 = često, 4 = vrlo često.“ Redosljed 9 čestica variran je od razreda do razreda. Nakon što su učenici završili procjenjivanje svih učenika na svih 9 čestica pročitana im je uputa za sociometriju koja je glasila: „U prva tri polja upišite imena troje učenika iz razreda koji su vam najdraži, najviše vam se sviđaju u razredu. U druga tri polja upišite imena tri učenika koji su vam najmanje dragi, najmanje vam se sviđaju u razredu.“ Vrijeme rada je bilo neograničeno ali u svakom od razreda ispitivanje je okončano u okviru dva školska sata.

3.3. MJERNI INSTRUMENTI

3.3.1. SKALA ZA VRŠNJAČKU PROCJENU DIREKTNE I INDIRECTNE AGRESIVNOSTI

Kako u našoj zemlji nije postojala skala za mjerenje direktne i indirektno agresivnosti za potrebe ovog rada po uzoru na DIAS, Skalu direktne i indirektno agresivnosti (Direct & Indirect Aggression Scales, Bjorkqvist, Lagerspetz, Osterman 1992, Abo Akademi University Finland) konstruirana je skala od 9 čestica za vršnjačku procijenu. Svaki od ispitanika trebao je za svakog učenika iz svog razreda procijeniti na skali od 0 (nikada se tako ne ponaša) do 4 (vrlo često se tako ponaša) koliko se često ponaša na naveden način kada je ljut ili ima problem s nekim učenikom.

Skala je sadržavala 9 čestica pri čemu su neke, (s autorovim dopuštenjem) preuzete iz DIASa. Skala obuhvaća fizičku direktnu, verbalnu direktnu i indirektnu agresivnost sa po tri čestice za svaku. Iako su autori DIASa na Finskom uzorku dobili tri faktora: fizičku agresivnost, verbalnu agresivnost i indirektnu agresivnost, eksploratornom analizom glavnih komponenata interkoleracijske matrice 9 čestica agresivnog ponašanja na čitavom uzorku ekstrahirana su 2 značajna faktora koji su objašnjavali 91.69% varijance (tablica 1). Unatoč tome što su Bjorkqvist, Lagersprtz i Osterman, definirali tri faktora u ovom su istraživanju u skladu s rezultatima faktorske analize definirana 2 faktora koja su se jasno izdvojila i koji su označeni kao faktor direktne i indirektno agresivnosti. Verbalna i fizička agresivnost nisu se pokazale kao zasebni faktori.

Čestice koje pripadaju faktoru direktne agresivnosti su: udara učenika, gura ili vuče učenika, uzima ili uništava stvari drugog učenika, naziva drugog učenika pogrdnim imenima, viče na učenika, prijeti učeniku da će mu učiniti nešto ružno. Čestice koje pripadaju faktoru indirektno agresivnosti su: govori drugima da se ne druže s učenikom, priča ružne i izmišljene stvari o tom učeniku i odaje tajne drugog učenika.

Pouzdanost čestica subskale direktne agresivnosti (Cronbach alpha) iznosi .97 u čitavom uzorku , .97 u subuzorku dječaka, .98 u uzorku djevojčica.

Pouzdanost čestica subskale indirektno agresivnosti iznosi .95 u čitavom uzorku, .96 u subuzorku dječaka a, .95 u subuzorku djevojčica.

Iako se konstruiranom skalom mjere dvije vrste agresivnosti, direktna i indirektna agresivnost, korelacija među njima je visoka (.62, $p < 0.001$), znači kako djeca koja su indirektno agresivnija istodobno i direktno agresivnija.

Nalazi drugih autora, iako oni promatraju agresivnost s obzirom na tri faktora, također ukazuju na visoku korelaciju između direktnih i indirektnih oblika agresivnosti (Salmivalli, 2000, korelacija između direktne verbalne i indirektna iznosila je .80, a između direktne fizičke i indirektna .51). Ovako visoka korelacija također opravdava sažimanje rezultata indirektna i direktne agresivnosti u rezultat ukupne agresivnosti.

Koeficijent unutarnje konzistencije za čitavu skalu iznosi .96 , za subuzorak dječaka .97 , a za subuzorak djevojčica .96 .

Tablica 1. Skala direktne i indirektna agresivnosti, njezina faktorska struktura (glavne komponente rotirane u Varimax poziciju) i koeficijenti unutarnje konzistencije utvrđeni na uzorku od 151 učenika

	F1 (DIR)	F2 (IND)
Udara učenika	.945	
Gura ili vuče učenika	.944	
Uzima ili uništava stvari drugog učenika	.879	.317
Naziva drugog učenika pogrđnim imenima	.845	.460
Viče na učenika	.856	.443
Prijeti učeniku da će mu učiniti nešto ružno	.898	
Govori drugima da se ne druže s učenikom		.918
Priča ružne i izmišljene stvari o drugom učeniku		.922
Odaje tajne drugog učenika	.368	.889
Svojstvena vrijednost	6.84	1.42
Postotak objašnjene varijance	56.45	35.22
Cronbach alpha za svaku subskalu	0.96	0.97
Cronbach alpha za čitavu skalu	0.96	

3.3.2. SOCIOMETRIJSKA TEHNIKA POZITIVNIH I NEGATIVNIH IMENOVANJA

Za utvrđivanje statusa pojedinca u grupi vršnjaka (u razredu), prikupljena su pozitivna i negativna imenovanja. Pod zadatkom pozitivnog imenovanja podrazumijevalo se imenovanje 3 učenika iz razreda koji su učeniku najdraži i najviše mu se sviđaju u razredu.

Isto tako u zadatku negativnog imenovanja svaki je učenik trebao imenovati 3 učenika koji su mu najmanje dragi. Iz zbrojenih pozitivnih i negativnih imenovanja izračunate su tri mjere statusa u skupini vršnjaka: odbacivanje ($\text{suma negativnih imenovanja} / (\text{Nrazreda} - 1)$), prihvaćanje ($\text{suma pozitivnih imenovanja} / (\text{Nrazreda} - 1)$) i sociometrijski status ($\text{zbroj pozitivnih imenovanja} - \text{zbroj negativnih imenovanja} / (\text{Nrazreda} - 1)$).

44. REZULTATI

4.1. DISTRIBUCIJE VARIJABLI

Kako bismo mogli pristupiti obradi rezultata prije svega smo na rezultatima dobivenim skalom za vršnjačko procjenjivanje direktne i indirektne agresivnosti kao i na rezultate dobivene sociometrijskim postupkom primijenili Kolmogorov-Smirnov (K-S) test normaliteta distribucije.

Tablica 2. Provjera normaliteta distribucije rezultata dobivenih skalom direktne i indirektne agresivnosti za vršnjačke procjene i rezultata dobivenih sociometrijskom tehnikom (N= 151)

VARIJABLA	K-S TEST	df	p
Direktna agresivnost	1.10	151	0.18
Indirektna agresivnost	0.90	151	0.40
Ukupna agresivnost	1.14	151	0.15
Sociometrijski status	1.41	151	0.038*
Prihvaćanje	2.14	151	0.00**
Odbacivanje	2.63	151	0.00**

*- značajno uz 5% rizika

** - značajno uz 1% rizika

Iz tablice je uočljivo kako se niti jedna od distribucija varijabli agresivnog ponašanja ne razlikuje statistički značajno od normalne distribucije. Distribucije sociometrijskih indikatora odstupaju od normalne distribucije, ali taj je rezultat u skladu s očekivanjima i redovito se dobiva u sociometrijskim ispitivanjima. Na temelju procjene distribucije varijabli odlučili smo u daljnjoj obradi koristiti parametrijsku statistiku.

4.2. UTJECAJ SPOLA I DOBI NA UKUPNU DIREKTNU I INDIREKTNU AGRESIVNOST

Kako bi odgovorili na 1. problem proveli smo složene analize varijance 2 (spol) x 3 (dob, tj. razred) s rezultatima za ukupnu, direktnu i indirektnu agresivnost kao zavisnih varijabli.

Rezultati analiza varijanci prikazani su u tablicama 3., 5. i 7., a pripadajuće aritmetičke sredine i standardne devijacije u tablicama 4., 6. i 8.

4.2.1. UTJECAJ SPOLA I DOBI NA UKUPNU AGRESIVNOST

Tablica 3. Rezultati složene analize varijance za ukupnu agresivnost, s obzirom na dob i spol, N=151.

IZVOR VARIJABILITETA	F	df	p
SPOL	6,347	1	0.01**
DOB	4.615	2	0.01**
SPOL x DOB	0.131	2	0.88

** -F omjer značajan uz razinu rizika od 1%

Tablica 4. Aritmetičke sredine i standardne devijacije za skupine unutar varijabli spol i dob za varijablu ukupna agresivnost.

SKUPINA	M	SD	N
DJEČACI	2.28	0.614	80
DJEVOJČICE	2.05	0.595	71
4.RAZRED	2.05	0.505	53
5.RAZRED	2.11	0.662	52
6.RAZRED	2.39	0.614	46

Složenom analizom varijance (2x3) dobili smo F omjere koji ukazuju kako su i efekt spola i efekt dobi značajni uz razinu rizika od 1%. Dakle, postoji statistički značajna razlika

između dječaka i djevojčica u rezultatima na ukupnoj agresivnosti ($F = 6.347$ $df = 1$ $p < 0.01$) pri čemu su dječaci, za razliku od djevojčica procijenjeni od svojih vršnjaka kao ukupno agresivniji (M dječaka = 2.28, $sd = 0.614$; M djevojčica = 2.05, $sd = 0.595$)

Nadalje postoji statistički značajna razlika u ukupnoj agresivnosti između dobnih skupina ($F = 4.615$, $df = 2$, $p < 0.01$) pri čemu se ukupna agresivnost povećava s dobi (M četvrti razred = 2.05, $sd = 0.505$; M peti razred = 2.11, $sd = 0.662$; M šesti razred = 2.39, $sd = 0.614$). Razlike između kategorija provjerene su Scheffeovim testom te se pokazalo kako se učenici 4. i 6. razreda statistički značajno razlikuju uz razinu rizika od 5%.

Interakcijski efekt spola i dobi nije se pokazao značajan niti na razini rizika od od 5 %.

4.2.2. UTJECAJ DOBI I SPOLA NA DIREKTNU AGRESIVNOST

Tablica 5. Rezultati složene analize varijance za direktnu agresivnost, s obzirom za dob i spol, $N=151$

IZVOR VARIJABILITETA	F	df	p
SPOL	21.36	1	0.000**
DOB	5.17	2	0.007**
SPOL x DOB	0.83	2	0.44

**-F omjer značajan uz razinu rizika od 1%

Tablica 6. Aritmetičke sredine i standardne devijacije za skupine unutar varijabli dob i spol za direktnu agresivnost.

SKUPINA	M	SD	N
DJEČACI	2.38	0.682	80
DJEVOJČICE	1.92	0.599	71
4.RAZRED	2.02	0.573	53
5.RAZRED	2.10	0.709	52
6.RAZRED	2.39	0.717	46

Pomoću složene analize varijance (2x3) izračunati su F omjeri koji ukazuju kako su i efekt spola i efekt dobi značajni uz razinu rizika od 1%. Dakle, postoji statistički značajna razlika između dječaka i djevojčica u rezultatima na skali direktne agresivnosti ($F=21.36$ $df=1$ $p<0.01$) pri čemu su dječaci, za razliku od djevojčica, procijenjeni kao direktno agresivniji (M dječaka = 2.38, $sd = 0.682$; M djevojčica = 1.92 $sd = 0.599$)

Nadalje postoji statistički značajna razlika u ukupnoj agresivnosti između dobnih skupina ($F = 5.17$, $df = 2$, $p<0.01$) pri čemu se direktna agresivnost povećava s dobi (M četvrti razred = 2.02, $sd = 0.573$; M peti razred = 2.10, $sd = 0.709$; M šesti razred = 2.39, $sd = 0.717$). Razlike između kategorija provjerene su Scheffeovim testom te se pokazalo kako se učenici 4. i 6. razreda statistički značajno razlikuju uz razinu rizika od 5%.

Interakcijski efekt nije se pokazao značajan niti uz razinu rizika od 5 %.

4.2.3. UTJECAJ DOBI I SPOLA NA INDIREKTNU AGRESIVNOST

Tablica 7. Rezultati složene analize varijance za indirektnu agresivnost s obzirom na spol i dob, $N= 151$.

IZVOR VARIJABILITETA	F	df	p
SPOL	4.111	1	0.04*
DOB	2.491	2	0.09
SPOL x DOB	0.964	2	0.384

**-F omjer značajan uz razinu rizika od 5%

Tablica 8. Aritmetičke sredine i standardne devijacije za skupine unutar varijabli spol i dob za indirektnu agresivnost

SKUPINA	M	SD	N
DJEČACI	2.09	0.580	80
DJEVOJČICE	2.31	0.725	71
4.RAZRED	2.10	0.594	53
5.RAZRED	2.13	0.744	52
6.RAZRED	2.38	0.600	46

Složenom analizom varijance (2x3) utvrđen je statistički značajan efekt spola uz razinu rizika od 5% ($F = 4.11$, $df = 1$, $p < 0.05$). Dakle djevojčice pokazuju veći stupanj indirektno agresivnosti no dječaci (M dječaka = 2.09, $sd = 0.580$; M djevojčica = 2.31, $sd = 0.725$). Efekt dobi nije dosegnuo granicu značajnosti, ali razlike u indirektnoj agresivnosti po dobi prate do sada prisutni trend u ostale dvije mjere agresivnosti: razlika se s dobi povećava. Interakcijski efekt spola i dobi također se nije pokazao značajnim.

4.3. POVEZANOST SOCIOMETRIJSKOG STATUSA, ODBACIVANJA I PRIHVAĆANJA S UKUPNOM, DIREKTNOM I INDIREKTNOM AGRESIVNOŠĆU

Kako bi odgovorili na drugi problem izračunali smo korelacije između sociometrijskih indikatora (prihvaćanje, odbacivanje, sociometrijski status) i mjera agresivnosti (direktne, indirektne i ukupne agresivnosti) i to kako u čitavom uzorku ispitanika, tako i u subuzorcima djevojčica (71) i dječaka (80). Rezultati su prikazani u tablicama 9. do 17.

4.3.1. POVEZANOST SOCIOMETRIJSKOG STATUSA, ODBACIVANJA I PRIHVAĆANJA S UKUPNOM AGRESIVNOŠĆU

A) UKUPNA AGRESIVNOST I SOCIOMETRIJSKI STATUS

Tablica 9. Povezanost ukupne agresivnosti i sociometrijskog statusa, za cijeli uzorak te subuzorke dječaka i djevojčica.

SKUPINA	r	p	N
SVI	-0,280	<0.01	151
DJEČACI	-0,174	<0.01	80
DJEVOJČICE	-0.402	<0.01	71

Iz tablice 9. vidljivo je kako je postojeća povezanost između sociometrijskog statusa i ukupne agresivnosti za cijeli uzorak statistički značajna, negativna i iznosi -0.280. Za subuzorak dječaka također je statistički značajna ($r = -0.174$, $p < 0.01$), a najjača je povezanost za subuzorak djevojčica ($r = -0.402$, $p < 0.01$). Međutim, testiranjem značajnosti razlika između koeficijenata korelacije za subuzorak djevojčica i subuzorak dječaka pokazalo se kako postojeća razlika nije statistički značajna ($t = 1.66$, $p > 0.05$)

B) UKUPNA AGRESIVNOST I ODBACIVANJE

Tablica 10. Povezanost ukupne agresivnosti i odbacivanja, za cijeli uzorak, te subuzorke dječaka i djevojčica.

SKUPINA	r	p	N
SVI	0.390	<0.01	151
DJEČACI	0.225	<0.05	80
DJEVOJČICE	0.556	<0.01	71

U tablici 10. prikazane su korelacije između ukupne agresivnosti i stupnja odbacivanja. Povezanost između ukupne agresivnosti i odbacivanja za cijeli uzorak je značajna i iznosi .39. Za subuzorak dječaka iznosi .23 ($p < 0.05$), a za subuzorak djevojčica iznosi .56 ($p < 0.01$). Testiranjem značajnosti razlika između koeficijenata korelacije za subuzorak djevojčica i subuzorak dječaka pokazalo se kako je postojeća razlika statistički značajna ($t = 2.39, p < 0.05$)

C) UKUPNA AGRESIVNOST I PRIHVAĆANJE

Tablica 11. Povezanost ukupne agresivnosti i prihvaćanja, za cijeli uzorak, te subuzorke dječaka i djevojčica.

SKUPINA	r	p	N
SVI	-0.038	0.640	151
DJEČACI	-0.072	0.549	80
DJEVOJČICE	-0.002	0.98	71

Iz tablice 11. je vidljivo kako povezanost između ukupne agresivnosti i prihvaćanja za ukupni uzorak, subuzorak dječaka i subuzorak djevojčica nije statistički značajna.

4.3.2 POVEZANOST SOCIOMETRIJSKOG STATUSA, ODBACIVANJA I PRIHVAĆANJA S DIREKTNOM AGRESIVNOSTI

A) DIREKTNA AGRESIVNOST I SOCIOMETRIJSKI STATUS

Tablica 12. Povezanost direktne agresivnosti i sociometrijskog statusa, za cijeli uzorak, te subuzorke dječaka i djevojčica.

SKUPINA	r	p	N
SVI	-0.262	<0.01	151
DJEČACI	-0.108	0.137	80
DJEVOJČICE	-0.375	<0.01	71

U tablici 12. prikazani su Pearsonovi koeficijenti korelacije koji ukazuju na statistički značajnu povezanost između sociometriskog statusa i direktne agresivnosti za cijeli uzorak ($r=-.26$, $p<0.01$) te za uzorak djevojaka ($r=-.38$, $p<0.01$). Za uzorak dječaka koeficijent pokazuje tendenciju također negativne povezanosti, no povezanost nije dosegla razinu značajnosti.

B) DIREKTNA AGRESIVNOST I ODBACIVANJE

Tablica 13. Povezanost direktne agresivnosti i odbacivanja, za cijeli uzorak, subuzorak dječaka i subuzorak djevojčica.

SKUPINA	r	p	N
SVI	0.373	<0.01	151
DJEČACI	0.258	<0.05	80
DJEVOJČICE	0.526	<0.01	71

Između direktne agresivnosti i stupnja odbacivanja također su izračunati Pearsonovi koeficijenti korelacije koji ukazuju na statistički značajnu povezanost između varijabli. Oni redom iznose $.37$ ($p<0.01$) za cijeli uzorak, $.26$ ($p<0.05$) za uzorak dječaka, te $.53$ ($p<0.01$) za uzorak djevojčica. Razlika između koeficijenata korelacije za subuzorak djevojčica i subuzorak dječaka pokazala se statistički značajna ($t = 2.05$, $p<0.05$)

C) DIREKTNA AGRESIVNOST I PRIHVAĆANJE

Tablica 14. Povezanost direktne agresivnosti i prihvaćanja, za cijeli uzorak, subuzorak dječaka i subuzorak djevojčica.

SKUPINA	r	p	N
SVI	-0.023	0.776	151
DJEČACI	0.016	0.63	80
DJEVOJČICE	-0.058	0.80	71

Koeficijenti korelacije (tablica 14.) između direktne agresivnosti i prihvaćanja nisu se pokazali značajni ni za cijeli uzorak ni za subuzorke djevojčica i dječaka.

4.3.3. POVEZANOSTI SOCIOMETRIJSKOG STATUSA, ODBACIVANJA I PRIHVAĆANJA S INDIREKTNOM AGRESIVNOŠĆU

A) INDIREKTNA AGRESIVNOST I SOCIOMETRIJSKI STATUS

Tablica 15. Povezanost indirektno agresivnosti i sociometrijskog statusa, za cijeli uzorak i subuzorke dječaka i djevojčica.

SKUPINA	r	p	N
SVI	-0.242	<0.01	151
DJEČACI	-0.159	0.160	80
DJEVOJČICE	-0.370	<0.01	71

Kao što je iz tablice 15. vidljivo koeficijenti korelacije su negativni dakle, ukazuju na negativnu povezanost između indirektno agresivnosti i sociometrijskog statusa. Dok na subuzorku dječaka ta povezanost nije dostigla granicu značajnosti, za cijeli uzorak i subuzorak djevojčica povezanosti su značajne i iznose: za cijeli uzorak- .24 ($p < 0.01$) te za subuzorak djevojčica- .37 ($p < 0.01$).

B) INDIREKTNA AGRESIVNOST I ODBACIVANJE

Tablica 16. Povezanost direktne agresivnosti i odbacivanja, za cijeli uzorak i subuzorke dječaka i djevojčica.

SKUPINA	r	p	N
SVI	0.319	<0.01	151
DJEČACI	0,131	0.073	80
DJEVOJČICE	0.501	<0.01	71

Između rezultata na varijablama indirektno agresivnosti i odbacivanja izračunati su koeficijenti korelacije koji su prikazani u tablici 16. te koji ukazuju na statistički značajnu povezanost između indirektno agresivnosti i odbacivanja za cijeli uzorak .32 ($p < 0.01$) i za uzorak djevojkica .50 ($p < 0.01$). Povezanost se na subuzorku dječaka nije pokazala statistički značajnom.

C) INDIREKTNA AGRESIVNOST I PRIHVAĆANJE

Tablica 17. Povezanost indirektno agresivnosti i prihvaćanja, za cijeli uzorak, subuzorak dječaka i subuzorak djevojčica.

SKUPINA	r	p	N
SVI	-0.059	0.471	151
DJEČACI	-0.044	0.701	80
DJEVOJČICE	-0.085	0.492	71

Kao što je vidljivo iz tablice 17. niti jedan koeficijent korelacije nije dosegao razinu statističke značajnosti.

4.4. POVEZANOST UKUPNE, DIREKTNE I INDIREKTNE AGRESIVNOSTI SA SOCIOMETRIJSKIM STATUSOM, PRIHVAĆANJEM I ODBACIVANJEM KOJE DJECA POSTIŽU U SKUPINI DJECE ISTOG I SUPROTNOG SPOLA

Kako bi odgovorili na treći problem izračunali smo koeficijente korelacije između ukupne, direktne i indirektno agresivnosti i indikatora sociometrijskog statusa koje

djevojčice i dječaci imaju u istospolnoj skupini i skupini suprotnog spola. Rezultati su prikazani u tablicama 19.-23.

4.4.1. POVEZANOST UKUPNE, DIREKTNE I INDIREKTNE AGRESIVNOSTI U UZORKU DJEČAKA SA SOCIOMETRIJSKIM STATUSOM, PRIHVAĆANJEM I ODBACIVANJEM U SKUPINI DJECE ISTOG SPOLA (KOD DJEČAKA)

Tablica 19. Povezanost ukupne, direktne i indirektne agresivnosti u dječaka sa sociometrijskim statusom, odbacivanjem i prihvaćanjem u skupini djece istog spola.

	SOCIOMETRIJSKI STATUS	PRIHVAĆANJE	ODBACIVANJE
UKUPNA AGRESIVNOST	-0.170	0.15	0.264*
DIREKTNA AGRESIVNOST	-0.150	0.040	0.257*
INDIREKTNA AGRESIVNOST	-0.131	0.040	0.235*

* - značajno uz razinu rizika od 5%

Kao što se vidi u tablici 19. povezanosti ukupne, direktne i indirektne agresivnosti sa sociometrijskim statusom i prihvaćanjem nisu dosegle granicu značajnosti. Međutim, koeficijenti korelacije između odbacivanja, ukupne, direktne i indirektne agresivnosti pokazali su se značajni na razini rizika od 5% te iznose: za povezanost odbacivanja i ukupne agresivnosti .26, za povezanost odbacivanja i direktne agresivnosti .26, a za povezanost odbacivanja i indirektne agresivnosti .24

4.4.2. POVEZANOST UKUPNE, DIREKTNE I INDIREKTNE AGRESIVNOSTI DJEČAKA SA SOCIOMETRIJKIM STATUSOM, PRIHVAĆANJEM I ODBACIVANJEM U SKUPINI DJECE SUPROTNOG SPOLA(KOD DJEVOJČICA)

Tablica 20. Povezanosti ukupne, direktne i indirektne agresivnosti u uzorku dječaka i sociometrijskog statusa u skupini djece suprotnog spola.

	SOCIOMETRIJSKI STATUS	PRIHVAĆANJE	ODBACIVANJE
UKUPNA AGRESIVNOST	-0.146	0.015	0.193
DIREKTNA AGRESIVNOST	-0.157	0.040	0.207
INDIREKTNA AGRESIVNOST	-0.096	-0.046	0.131

Kao što je vidljivo iz tablice 20. niti jedan koeficijent korelacije koji predstavlja povezanost između sociometrijskog statusa, prihvaćanja i odbacivanja te ukupne, direktne i indirektne agresivnosti nije dosegao granicu statističke značajnosti.

4.4.3. POVEZANOST UKUPNE, DIREKTNE I INDIREKTNE AGRESIVNOSTI DJEVOJČICA SA SOCIOMETRIJKIM STATUSOM, PRIHVAĆANJEM I ODBACIVANJEM U SKUPINI DJECE ISTOG SPOLA (KOD DJEVOJČICA)

Tablica 21. Povezanost ukupne, direktne i indirektne agresivnosti u skupini djevojčica i sociometrijskog statusa u skupini djece istog spola.

	SOCIOMETRIJSKI STATUS	PRIHVAĆANJE	ODBACIVANJE
UKUPNA AGRESIVNOST	-0.404**	-0.148	0.559**
DIREKTNA AGRESIVNOST	-0.404**	-0.182	0.561**
INDIREKTNA AGRESIVNOST	-0.326**	-0.09	0.450**

** - značajno uz razinu rizika od 1%

U tablici 21. navedeni su koeficijenti korelacije između ukupne, direktne i indirektne agresivnosti kod djevojčica te sociometrijskog statusa, odbacivanja i prihvaćanja koji one postižu u istospolnoj skupini. Između sociometrijskog statusa i sve tri mjere agresivnosti koeficijenti korelacije su značajni i iznose: za ukupnu agresivnost -.40, za direktnu agresivnost -.40, za indirektnu agresivnost -.33.

Između odbacivanja i sve tri mjere agresivnosti koeficijenti korelacije također su se pokazali značajni i oni redom iznose: za ukupnu agresivnost .56, za direktnu agresivnost .56 te za indirektnu agresivnost .45.

Koeficijenti korelacije između prihvaćanja i ukupne, direktne i indirektne agresivnosti nisu dosegli razinu statističke značajnosti.

4.4.4. POVEZANOST UKUPNE, DIREKTNE I INDIREKTNE AGRESIVNOSTI DJEVOJČICA SA SOCIOMETRIJKIM STATUSOM, PRIHVAĆANJEM I ODBACIVANJEM U SKUPINI DJECE SUPROTNOG SPOLA(KOD DJEČAKA)

Tablica 22. Povezanost ukupne , direktne i indirektne agresivnosti kod djevojčica i sociometrijskog statusa u skupini dječaka.

	SOCIOMETRIJSKI STATUS	PRIHVAĆANJE	ODBACIVANJE
UKUPNA AGRESIVNOST	-0.264*	0.093	0.353**
DIREKTNA AGRESIVNOST	-0.203	0.098	0.316**
INDIREKTNA AGRESIVNOST	-0.270**	0.063	0.350**

* - značajno na razini rizika od 5%

** - značajno na razini rizika od 1%

Kako se vidi iz tablice 22. koeficijent korelacije između sociometrijskog statusa i ukupne agresivnosti je značajan na razni rizika od 5% i iznosi -.26. Povezanost između indirektne agresivnosti i sociometrijskog statusa je također značajna i iznosi- .27 (p <0.01). Povezanost direktne agresivnosti i sociometrijskog statusa je negativna, ali nije dosegla granicu značajnosti.

Koeficijenti korelacije između odbacivanja i sve tri mjere agresivnosti su se pokazali statistički značajni uz razinu rizika od 1% i iznose za ukupnu agresivnost .35, za direktnu agresivnost .32, a za indirektnu agresivnost .35.

Povezanost između prihvaćanja i agresivnosti nije se pokazala značajna.

5. RASPRAVA

Ovaj se rad usredotočio na 2 fenomena: agresivnost i vršnjački status, koji su posebno značajni u školskoj dobi, a imaju bitan utjecaj na kasniji socijalni i emocionalni život.

Istraživanjem se namjeravalo utvrditi postoji li razlika između spolova u izraženosti agresivnosti, tj. jesu li ukupno gledano agresivniji dječaci ili djevojčice, te također postoji li razlika u izraženosti direktne i indirektno agresivnosti.

Nadalje, namjera nam je bila utvrditi postoji li razlika u izraženosti ukupne agresivnosti, direktne agresivnosti i indirektno agresivnosti u dobno različitim skupinama (4 razred, 5 razred, 6 razred).

Također smo provjerili povezanost između ukupne, direktne i indirektno agresivnosti i sociometrijskog statusa, prihvaćanja i odbacivanja, a također i kakav status s obzirom na ukupnu, direktnu i indirektnu agresivnost imaju djevojčice i dječaci u skupinama istog i suprotnog spola.

5.1. SPOLNE RAZLIKE U UKUPNOJ, DIREKTNOJ I INDIREKTNOJ AGRESIVNOSTI

Iz tablice 3. u kojoj su prikazani rezultati složene analize varijance za ukupnu agresivnost s obzirom na dob i spol je uočljivo kako je F-omjer za efekt spola značajan ($F = 6.35$, $p < 0.01$), dakle postoji statistički značajna razlika između dječaka i djevojčica u ukupnoj agresivnosti, pri čemu su se dječaci pokazali agresivniji (M dječaka = 2.28, M djevojčica = 2.05).

Drugi su istraživači uglavnom dobivali rezultate u skladu s ovima. Uz neke rijetke iznimke, (primjerice Cook je,1992, prema Osterman i sur,1997 pronašao kako su u plemenu Margarita u Venezueli žene ukupno agresivnije), istraživanja su uglavnom kad se radi o ukupnoj agresivnosti ukazivala kako su dječaci agresivniji no njihove vršnjakinje. Činjenica da su muškarci ukupno agresivniji no žene rezultat je bioloških i socijalnih činitelja.

Tako istraživanja povezanosti muških spolnih hormona i agresivnosti navode kako postoji biološki supstrat koji pripadnike muškog spola čini sklonijima agresivnom reagiranju (Williams, 1983; prema Keresteš 1999).

Također, agresivnost je ponašanje za koje se smatra da je više u skladu s muškom spolnom ulogom. U skladu s tim roditelji obično različito tretiraju agresivnost djevojčica i dječaka, odnosno agresivnost djevojčica se više obeshrabruje i sankcionira.

No razmatranje spolnih razlika samo na razini ukupne agresivnosti dugi niz godina nije donijela zadovoljavajuće zaključke. Danas autori gotovo konzistentno navode kako se najveće razlike između spolova pronalaze, ne toliko u stupnju izraženosti agresivnog ponašanja, koliko u načinima na koje su agresivni pripadnici ženskog i muškog spola. Tako se brojnim istraživanjima pokazalo kako su i muškarci i žene agresivni, samo preferiraju različite vrste agresivnog ponašanja.

U ovom radu pokušali smo utvrditi postoje li razlike između spolova u stupnju direktne i indirektne agresivnosti.

Rezultati primjene složene analize varijance na vršnjačke procjene direktne agresivnosti s obzirom na dob i spol (tablica 5.) ukazali su na statistički značajan efekt spola ($F = 21.36$, $p < 0.01$) pri čemu su dječaci procijenjeni kao agresivniji no djevojčice (M dječaka = 2.38, M djevojčica = 1.92). Ovi rezultati su u skladu s velikom većinom postojećih podataka iz literature koji također ukazuju na višu direktnu agresivnost u subuzorku dječaka no kod djevojčica (Salmivalli, 2000; Lagerspetz, Bjorkqvist i Peltonen, 1992; Bjorkqvist, Lagerspetz i Kaukainen, 1988). Neki iznimni rezultati ukazuju na veću direktnu (fizičku i verbalnu) agresivnost u subuzorku djevojčaka, kao npr. u istraživanju Lepowskog (prema Osterman i sur. 1997) gdje se navodi kako su na Vantanami žene fizički agresivnije no muškarci.

Neki autori su unutar direktne agresivnosti razmatrali 2 faktora: direktnu fizičku i direktnu verbalnu agresivnost pri čemu su dječaci uglavnom postizali više rezultate u oba faktora (Salmivalli, 2000). Kako su rezultati faktorske analize u ovom istraživanju ukazali na postojanje samo 2 faktora: direktne i indirektne agresivnosti, nisu se razmatrali rezultati posebno za verbalnu a posebno za fizičku agresivnost nego su objedinjeni pod faktorom direktne agresivnosti.

Autori gotovo konzistentno naglašavaju kako dječaci više koriste direktnu agresivnost no djevojčice i kako su u pogledu verbalne i fizičke agresivnosti spolne razlike jasne. Dječaci se tuku i viču više no djevojčice (Underwood, 2001).

U tablici 7. navedeni su rezultati koji ukazuju na statistički značajan efekt spola ($F=4.11$, $p<0.05$), pri čemu djevojčice pokazuju veći stupanj indirektno agresivnosti od dječaka (M djevojčice = 2.31, M dječaci = 2.10). Ovakvi rezultati potvrđuju hipotezu, tj, sukladni su očekivanjima vezanim uz ovaj problem koja su proizašla iz velikog broja nalaza drugih istraživača, koji su također utvrdili značajno veći stupanj indirektno agresivnosti koju postižu djevojčice (Salmivalli, 2000; Lagerspetz i sur, 1988; Bjorkqvist, 1992). Osterman je (1997) je veći stupanj indirektno agresivnosti u uzorku djevojčica pronašao u različitim kulturama (Finskoj, Italiji, Poljskoj, Izraelu). Tomada i Schneider (1997, prema French i sur, 2002) su jedni od rijetkih koji su suprotno većini pronašli kako dječaci u Italiji češće koriste indirektno strategije no djevojčice.

Dakle, rezultati sukladno hipotezama ukazuju kako su dječaci ukupno agresivniji, kako preferiraju direktne strategije, a djevojčice indirektno.

Razlozi preferencije različitih agresivnih strategija djevojčica i dječaka proizlaze uglavnom iz različitosti socijalizacije u vršnjačkim grupama. Dok se dječaci socijaliziraju u velikim, otvorenim, hijerarhijski uređenim grupama usmjerenim na fizičke aktivnosti, kompeticiju i dominaciju, djevojčice formiraju manje, čvršće grupe s izrazitim naglaskom na bliskim odnosima i prijateljstvu.

Istraživači (Crick i Grotpeter, 1995; Lagerspetz, 1988) navode kako djeca koriste strategije konzistentno ciljevima svojih grupa. Iz navedenog o karakteristikama vršnjačkih grupa i dominantnim vrijednostima koje u njima prevladavaju očigledno je kako je najefikasniji način da se povrijedi djevojčica narušavanje bliskih odnosa koje ona ima s vršnjacima, jer se odnosi i bliskost visoko vrednuju u grupama djevojčica. Dječaci se „obračunavaju“ na direktan način, licem u lice, prije svega fizički ili verbalno jer je to dio njihovih svakodnevnih aktivnosti i sukladno ciljevima njihovih grupa (dominacija, kompeticija). Nadalje, preferencija indirektnih strategija kod djevojčica možda se razvila i kao posljedica odgoja. Dok se na agresivna ponašanja dječaka gleda kao na nešto prirodno i nešto što se od njih očekuje, često čak i potkrepljuje, djevojčice se uči da budu neagresivne i da ljutnju ne pokazuju kroz fizičke i verbalne kanale. Dok je dječacima „dopušteno“ da budu primjerice fizički agresivni jer se to uklapa u norme muškog ponašanja, djevojčicama je „zabranjeno“ da budu agresivne, pa one uče agresivnost iskazivati na skrivene načine (Lagerspetz, 1988).

5.2. DOBNE RAZLIKE U UKUPNOJ, DIREKTNOJ I INDIREKTNOJ AGRESIVNOSTI

Agresivnost se počinje izražavati vrlo rano u djetinjstvu. Ukupno gledajući, ona od svoje pojave pa do otprilike 11. godine (kada postiže svoj vrhunac) raste (prema Bjorkqvist, 1992). Upravo ovakav porast u funkciji dobi ukupne agresivnosti pokazao se i u ovom istraživanju. Ispitanici su svrstani u dobne skupine prema razredu kojega pohađaju (4. razred, 5. razred, 6. razred) pri čemu je skupina 6. razreda u dobi od 11 do 12g.

Kao što je vidljivo iz tablice 3. efekt dobi pokazao se značajan za ukupnu agresivnost ($F= 4, 615, p<0.01$), pri čemu agresivnost s povećanjem dobi ima tendenciju povećavanja (M 4 razred = 2.05; M 5 razred = 2.11; M 6 razred = 2.39).

Međutim, vrlo je teško raspravljati o agresivnosti i njenom razvoju, općenito, a da se pri tome ne govori o vrstama agresivnosti, koje kako je već navedeno, nisu samo oblici agresivnog ponašanja nego na neki način predstavljaju faze u razvoju agresivnosti koje u skladu s maturacijom slijede jedna za drugom i međusobno se isprepliću.

Tako fizička agresivnost prevladava u mlađoj dobi (Vasta i sur., 1998) dok djetetove socijalne i verbalne vještine nisu još dovoljno razvijene. Autori navode kako fizička agresivnost raste do 4 godine djetetova života, a onda se njena učestalost smanjuje. Početak korištenja verbalne agresivnosti povezuje se uglavnom s djetetovim polaskom u školu kada se verbalne i kognitivne sposobnosti počinju ubrzano razvijati (Hartup, 1974; McAbe i Lipscomb, 1988; prema Vasta i sur. 1998), te od tada počinju polako zauzimati mjesto fizičke agresivnosti.

Kada se socijalne vještine razvijaju do stupnja da je pojedinac sposoban percipirati svoju socijalnu okolinu i manipulirati njome javlja se indirektna vrsta agresivnosti.

Treba napomenuti kako se pojedine vrste agresivnosti ne pojavljuju u ponašanju kod oba spola u isto vrijeme jer se kod djevojčica i dječaka neke sposobnosti ne razvijaju istovremeno. Tako Osterman (1997) navodi kako agresivnost djevojčica može postati prije indirektnom nego agresivnost dječaka jer se socijalne vještine djevojčica ranije razvijaju.

U ovom smo radu također željeli ispitati postoji li razlika osim u ukupnoj i u indirektnoj i direktnoj agresivnosti između ispitivanih dobnih skupina. Za direktnu agresivnost efekt dobi se pokazao značajan ($F= 5.17, p<0.01$), dakle sukladno hipotezi postoje razlike u direktnoj agresivnosti u različitim dobnim skupinama, pri čemu se s porastom dobi direktna agresivnost također povećava (M 4 razred = 2.02, M 5 razred =

2.10, M 6 razred = 2.39). Iako nemamo uvid u posebno fizičku i verbalnu direktnu agresivnost, iz dosadašnjih nalaza brojnih autora pretpostavljamo kako su ispitivane dobne skupine u fazi kada se povećava učestalost verbalne agresivnosti, a fizička je u opadanju, ali još uvijek prisutna pa je direktna agresivnost ukupno u porastu.

Za indirektnu agresivnost efekt dobi, suprotno našim očekivanjima, nije dosegao granicu statističke značajnosti iako je naznačen trend povećavanja indirektna agresivnosti s dobi. Možda ovim istraživanjem nije zahvaćena dobna skupina u kojoj zapravo dolazi do najveće frekvencije socijalno manipulativnih ponašanja (adolescencija).

Također, iako Brojčković sur (1992) navode kako se indirektna agresivnost ustaljuje u ponašanju tek pred ulazak u adolescenciju, mnoga druga istraživanja ukazuju kako se indirektno agresivna ponašanja pojavljuju i ustaljuju u ponašanju djece (prije svega djevojčica) mnogo ranije (Crick 1997, prema Mcevoy 2003), pa su možda i ovi rezultati doprinos tom mišljenju tj, možda pokazuju kako se indirektna agresivnost, koja se pojavila u ranijoj dobi od one zahvaćene ovim radom, ustalila i pokazuje stabilne vrijednosti.

Treba napomenuti kako se osim promjena u učestalosti pojedinih agresivnih ponašanja tokom odrastanja javljaju i promjene u evaluaciji tih ponašanja. Tako se agresivna ponašanja tokom ranog djetinjstva smatraju manje devijantnima i imaju manji utjecaj na vršnjački status no što je to slučaj u školskoj dobi i adolescenciji.

5.3. POVEZANOST UKUPNE, DIREKTNE I INDIREKTNE AGRESIVNOSTI SA SOCIOMETRIJSKIM STATUSOM, PRIHVAĆANJEM I ODBACIVANJEM

Odnos sociometrijskog statusa i agresivnosti jedno je od najviše istraživanih pitanja u dosadašnjim radovima o dječjoj agresivnosti. Učestalo je mišljenje kako je agresivno ponašanje prije svega povezano s lošim statusom među vršnjacima.

Tu se pretpostavku provjeravalo i u ovom istraživanju.

Kako bi uvidjeli kako je ukupna agresivnost povezana sa sociometrijskim statusom, odbacivanjem i prihvaćanjem izračunali smo koeficijente korelacije koji su prikazani u tablici 9. i pokazuju kako je povezanost ukupne agresivnosti i sociometrijskog statusa za cijeli uzorak kao i subuzorke dječaka i djevojčica statistički značajna uz rizik od 1 % (za cijeli uzorak $r = -.28$; za djevojčice $r = -.40$; za dječake $r = -.17$)

Kao što je bilo i pretpostavljeno, agresivnost je, općenito, negativno povezana s vršnjačkim statusom. Agresivniji učenici dakle imaju niži sociometrijski status u skupini vršnjaka. Pri tome je uočljivo kako je povezanost veća u subuzorku djevojčica nego u subuzorku dječaka, međutim ta se razlika nije pokazala i kao statistički značajna ($t = 1.66$, $p > 0.05$).

Nadalje smo promatrali 2 aspekta sociometrijskog statusa i njihovu povezanost s agresivnosti: odbacivanje i prihvaćanje, pri čemu je prihvaćanje mjera pozitivnih nominacija, a odbacivanje negativnih.

Putallaz i Wasserman (1990, prema Vasta i sur, 1998) navode kako je odbačenost u vršnjačkim skupinama najčešće povezana s agresivnosti. Izvještaji vršnjaka ukazuju na visoku agresivnost odbačene djece. Odbačena djeca često su antisocijalna, remete igru i grupne aktivnosti i postupaju neprikladno situaciji. Sukladno tome French i sur.(2002) navode kako je čak 50% odbačene djece opisano kao agresivno.

Sukladno očekivanjima, povezanost između ukupne agresivnosti i odbacivanja od strane vršnjaka u našem je istraživanju za cijeli uzorak značajna i iznosi .39 ($p < 0.01$).

Nadalje, povezanost ukupne agresivnosti i odbacivanja u subuzorcima dječaka i djevojčica također je značajna pri čemu je povezanost agresivnosti i odbačenosti u uzorku djevojčica bitno jača (za dječake .26, $p < 0.05$; za djevojčice .56, $p < 0.01$), te se pokazala i kao statistički značajno veća ($t = 2.39$, $p < 0.05$).

Moguće je da su ovi rezultati posljedica spolnih stereotipa, mišljenja kako žene, općenito nisu i ne smiju biti agresivne, pri čemu se agresivno ponašanje djevojčica prosuđuje kao mnogo više odstupajuće i time dovodi do mnogo većih negativnih posljedica u socijalnoj okolini.

Također, moguće je i da je povezanost veća u subuzorku djevojaka nego dječaka iz razloga jer u skupini dječaka veća agresivnost može doprinijeti većoj dominaciji koja se kod dječaka visoko vrednuje. Kako je već navedeno, dječачke grupe su usmjerene na dominaciju i natjecanje kao i na uspostavu hijerarhije. Ako agresivnost doprinosi dominaciji u skupini možda se na nju gleda manje negativno no kod djevojčica.

Povezanost između ukupne agresivnosti i prihvaćanja nije značajna niti za cijeli uzorak, niti za subuzorke dječaka i djevojčica, međutim, dok je kod cijelog uzorka i djevojčica prisutna tendencija negativnoj povezanosti, u subuzorku dječaka postoji tek naznačena tendencija pozitivnoj povezanosti. Neznačajne korelacije između agresivnosti i prihvaćanja pokazuju kako odsutnost agresivnog ponašanja djeci ne garantira da će biti

prihvaćena u skupini vršnjaka. Očigledno je kako na to hoće li neko dijete biti prihvaćeno u skupini vršnjaka utječu neke druge varijable, a ne agresivnost.

Neki istraživači (Lancelotta i Vaughn, 1989, Salmivalli, 2000), navodi kako povezanost agresivnosti i sociometrijskog statusa može bitno ovisiti o kvaliteti agresivnog ponašanja, odnosno o vrsti agresivnosti.

Tako se u literaturi navodi kako neke vrste agresivnosti mogu biti jače povezane sa sociometrijskim statusom no neke druge. Međutim, rezultati istraživanja nisu konzistentni. Dok se autori uglavnom slažu u tome kako činjenica da je netko indirektno ili direktno agresivan može modificirati vezu između agresivnosti i sociometrijskog statusa, ne slažu se oko toga u kojem smjeru će ići povezanost u slučaju direktne ili indirektno agresivnosti.

Neki istraživači smatraju da je fizička agresivnost kod dječaka uglavnom povezana s odbacivanjem i nižim sociometrijskim statusom. Ladd, (1988 prema McEvoy i sur, 2003) navodi fizičku agresivnost kao najvažniji prediktor odbačenosti u predškolskoj i školskoj dobi. Drugi navode kako jačina te veze ovisna o općoj zastupljenosti takve agresivnosti u grupi u kojoj se sociometrijski status procjenjuje. Tu zapravo vrijedi „efekt sličnosti“ pri čemu što smo sličniji grupi bolje smo prihvaćeni. Prema nekim autorima fizički agresivni pojedinci u vrlo agresivnim grupama mogu čak zauzimati vrlo visoko mjesto u hijerarhiji (Cairns, 1988, prema Xie, 2000). Lancelotta i Vaughn (1989) dolaze do zaključka kako su sve vrste agresivnosti osim reaktivne (koja je odgovor na provokaciju) povezane s odbacivanjem od strane vršnjaka i nižim statusom, pri čemu je indirektna agresivnost najjače povezana s nižim sociometrijskim statusom.

Salmivalli (2000), suprotno tome, smatra kako je indirektna agresivnost najbolje tolerirana među vršnjacima, i najmanje povezana s odbacivanjem. Ona smatra da je, u usporedbi s otvorenim, fizičkim ili verbalnim napadima, indirektna agresivnost više skriven i sofisticiran način napada na drugu osobu. S obzirom na prirodu takvog ponašanja agresor uglavnom ostane neidentificiran. Također, indirektna agresivnost je socijalna manipulacija pri čemu su pojedinci koji su agresivni na ovaj način uglavnom dobro uklopljeni u društvo. Nadalje, korištenje indirektnih strategija povezano je sa socijalnom inteligencijom, sposobnošću razumijevanja socijalne okoline i odnosa u njoj, kao i postizanje vlastitih ciljeva na način da nam drugi u tome pomognu.

Kako bi ispitali povezanost različitih vrsta agresivnosti i sociometrijskog statusa, izračunali smo koeficijente korelacije između direktne i indirektno agresivnosti i sociometrijskog statusa, odbacivanja i prihvaćanja.

Povezanost direktne agresivnosti i sociometrijskog statusa pokazala se značajna za ukupni uzorak (-.26) i za subuzorak djevojčica (-.38). Za subuzorak dječaka koeficijent nije dosegao statističku značajnost, ali pokazuje tendenciju negativne povezanosti. Dakle, direktna agresivnost je na ukupnom uzorku i uzorku djevojčica povezana s nižim vršnjačkim statusom.

Upravo kako je i očekivano povezanost direktne agresivnosti i odbačenosti je pozitivna i za ukupan uzorak iznosi .37 ($p < 0.01$), dok za subuzorak djevojčica iznosi .53 ($p < 0.01$), a za subuzorak dječaka .26 ($p < 0.05$). Ta se razlika u veličini povezanosti odbacivanja i direktne agresivnosti na subuzorku djevojčica i dječaka pokazala i statistički značajna ($t = 2.05$, $p > 0.05$) Slične rezultate dobivaju i drugi autori (Lancelotta i Vaughn, 1989).

Povezanost direktne agresivnosti s prihvaćanjem nije se pokazala značajnom niti na ukupnom uzorku, niti na subuzorcima djevojčica i dječaka.

Cairns i Cairns (1984, prema Underwood, Galen i Paquette, 2001) navode kako je razlog jačoj povezanosti sociometrijskog statusa i direktne agresivnosti, kao i odbacivanja i direktne agresivnosti za djevojčice no za dječake to što je zapravo fizička agresivnost „manje prirodan“ način ponašanja djevojčica, pa se tretira kao devijantnije ponašanje.

Crick i sur.(2002) pak smatra kako su djeca koja koriste oblike agresivnosti koji nisu norma za spol kojem pripadaju smatrana agresivnijom no što stvarno jesu i također više odbačena u grupi vršnjaka. Tako su fizički agresivne djevojčice više odbačene no agresivni dječaci isto kao što su i indirektno agresivni dječaci odbačeniji no djevojčice.

Dok je veća odbačenost fizički agresivnih djevojčica potvrđena i u ovom radu, to nije slučaj za indirektno agresivne dječake.

Sukladno postavljenim hipotezama za povezanost indirektno agresivnosti i sociometrijskog statusa, što je iz tablice 15. vidljivo, koeficijenti korelacije su negativni i ukazuju na negativnu povezanost između indirektno agresivnosti i sociometrijskog statusa.

Dok na subuzorku dječaka ta povezanost nije dostigla granicu značajnosti, za cijeli uzorak i subuzorak djevojčica povezanosti su značajne i iznose: za cijeli uzorak - .24 ($p < 0.01$) te za subuzorak djevojčica -.37 ($p < 0.01$).

Između rezultata na varijablama indirektno agresivnosti i odbacivanja izračunati su koeficijenti korelacije prikazani su u tablici 16. i oni ukazuju na statistički značajnu povezanost između indirektno agresivnosti i odbacivanja za cijeli uzorak (.32 ($p < 0.01$)) i za uzorak djevojčica (.50 ($p < 0.01$)). Povezanost na subuzorku dječaka ponovno se nije pokazala statistički značajnom. Dakle, i u ovom se radu, suprotno mišljenjima nekih

autora pokazalo kako postoji negativna povezanost između indirektna agresivnosti i sociometrijskog statusa, a također i pozitivna povezanost s odbačenosti. Dok mnogi autori (primjerice Xie, 2000) smatraju kako će indirektna agresivnost biti povezana s prihvaćanjem jer su mnoga djeca koja ju koriste dobro uklopljena u društvo, Lancelotta i Vaughn (1989), kako smo već naveli, smatraju kako će kod ovog vida agresivnosti povezanost s odbacivanjem biti najjača. Svoj nalaz potkrepljuju mišljenjem kako su socijalno manipulativna djeca u društvu druge djece smatrana nedovoljno hrabrima da se suprotstave direktno.

Povezanost između prihvaćanja i indirektna agresivnosti nije se pokazala statistički značajna niti na ukupnom uzorku niti na subuzorcima dječaka i djevojčica. Dakle, još se jednom potvrdilo kako agresivnost doprinosi odbacivanju, dok neagresivnost ne garantira prihvaćenost u grupi vršnjaka.

5.4. POVEZANOST UKUPNE, DIREKTNE I INDIREKTNE AGRESIVNOSTI SA SOCIOMETRIJSKIM STATUSOM, PRIHVAĆANJEM I ODBACIVANJEM U SKUPINI DJECE ISTOG SPOLA I SUPROTNOG SPOLA

Spomenuto je kako agresivnost djece nije jednakom čestinom usmjerena prema djeci istog i suprotnog spola. Tako neki autori smatraju da su dječaci agresivni uglavnom prema dječacima, a djevojčice prema djevojčicama (Russel i Owens, 1999). Neki drugi autori navode da dok su žrtve djevojačke agresivnosti uglavnom djevojčice, dječaci svoju agresivnost podjednako usmjeravaju i prema djevojčicama i prema dječacima (Whitney i Smith, 1993; prema Salmivalli, 2000)

Također, kada su djevojčice agresivne prema djevojčicama, agresivnost je više indirektna, a kada su agresivne prema dječacima, njihova agresivnost postaje više direktna (fizička ili verbalna). Agresivnost dječaka prema dječacima je uglavnom fizička, a prema djevojčicama više indirektna.

S obzirom na sve navedeno možemo očekivati kako će se agresivnost djevojčica ili dječaka različito evaluirati u skupinama vršnjaka istog i suprotnog spola.

Salmivalli (2000), navodi kako bi djevojačka agresivnost mogla biti bolje tolerirana u skupini dječaka i tako povezana s višim sociometrijskim statusom no kod djevojčica, iz

razloga jer djevojčice uglavnom nisu agresivne prema dječacima, a i zato jer je agresivnost u grupama dječaka idealizirana.

Kao što se vidi u tablici 19. povezanosti ukupne, direktne i indirektne agresivnosti dječaka sa sociometrijskim statusom i prihvatanjem u skupini dječaka u našem istraživanju nisu dosegle granicu značajnosti. Međutim, koeficijenti korelacije između odbacivanja, ukupne, direktne i indirektne agresivnosti pokazali su se značajni na razini rizika od 5% te one iznose: za povezanost odbacivanja i ukupne agresivnosti .26, za povezanost odbacivanja i direktne agresivnosti .26, a za povezanost odbacivanja i indirektne agresivnosti .24. Dakle agresivnost dječaka statistički značajno je povezana jedino s odbacivanjem u vršnjačkoj skupini dječaka. To je donekle očekivan rezultat, kakav je u svom već spomenutom istraživanju dobila Salmivalli (2000).

Kako je agresivnost dječaka povezana sa sociometrijskim statusom koji imaju kod djevojčica vidljivo je iz tablice 20. Niti jedan koeficijent korelacije koji predstavlja povezanost između sociometrijskog statusa, prihvatanja i odbacivanja te ukupne, direktne i indirektne agresivnosti nije dosegao granicu statističke značajnosti.

Ovi rezultati nisu u skladu s našim očekivanjima kao ni s rezultatima drugih rijetkih istraživanja koja su se bavila ovom problematikom. Pretpostavljeno je, u skladu s rezultatima koje navodi Salmivalli (2000), kako će agresivnost dječaka biti povezana s odbacivanjem i nižim sociometrijskim statusom u skupini dječaka kao i u skupini djevojčica.

Moguće je da dobiveni rezultati u ovom radu reflektiraju veću toleranciju djevojčica prema agresivnosti dječaka iz razloga što one nisu žrtve te agresivnosti ili pak što je agresivnost „normalno“ ponašanje dječaka koje se ne smatra jako devijantnim.

Nadalje je pretpostavljeno kako će agresivnost djevojčica biti povezana s odbacivanjem i nižim statusom u skupini djevojčica i isto tako kako neće biti povezanosti između agresivnosti djevojčica i sociometrijskog statusa koji one zauzimaju u skupini dječaka.

U tablici 21. navedeni su koeficijenti korelacije između ukupne, direktne i indirektne agresivnosti kod djevojčica te sociometrijskog statusa, odbacivanja i prihvatanja koji one postižu u istospolnoj skupini. Između sociometrijskog statusa i sve tri mjere agresivnosti koeficijenti korelacije su značajni i iznose: za ukupnu agresivnost -.40, za direktnu agresivnost -.40, za indirektnu agresivnost -.33.

Između odbacivanja i sve tri mjere agresivnosti koeficijenti korelacije također su se pokazali značajni i oni redom iznose: za ukupnu agresivnost .56, za direktnu agresivnost

.56 za indirektnu agresivnost .45. Povezanost prihvaćenosti i tri mjere agresivnosti nije se pokazala značajnom. S obzirom na dosadašnja istraživanja (Salmivalli, 2000, Lancelotta i Vaughn, 1989) mi smo upravo i očekivali kako će agresivnost djevojčica biti povezana s odbacivanjem u djevojačkim grupama

U tablici 22. vidimo kako je agresivnost djevojčica povezana sa sociometrijskom statusom u grupi dječaka. Koeficijent korelacije između sociometrijskog statusa i ukupne agresivnosti je značajan na razni rizika od 5% i iznosi - .26. Povezanost između indirektno agresivnosti i sociometrijskog statusa je također značajna i iznosi - .27 ($p < 0.01$), dok povezanost direktne agresivnosti i sociometrijskog statusa nije značajna.

Koeficijenti korelacije između odbacivanja i sve tri mjere agresivnosti su se pokazali statistički značajni uz razinu rizika od 1% i iznose za ukupnu agresivnost .35, za direktnu agresivnost .32, a za indirektnu agresivnost .35.

Koeficijenti korelacije između ukupne, direktne i indirektno agresivnosti djevojčica i prihvaćanje u grupi dječaka nisu se pokazali značajni.

Dakle dobiveni rezultati nisu u skladu ni s našim očekivanjima, a ni s rezultatima jedinog istraživanja (koje nam je poznato) koje se bavi ovom problematikom (Salmivalli, 2000). Naime u tom istraživanju je indirektna agresivnost djevojčica značajno negativno povezana s odbacivanjem i pozitivno (iako ne statistički značajno) s prihvaćanjem u grupi dječaka.

Premda nema dovoljno radova koji se bave ovom problematikom i koji bi omogućili precizniji odgovor na pitanje zašto se događa da djevojačka agresivnost povezana s odbacivanjem i kod djevojčica i kod dječaka, dok je agresivnost dječaka povezana samo s odbacivanjem kod dječaka (i ta je veza slabija), možemo pretpostavljati neke razloge takvih naših nalaza.

Već smo naveli kako je to što djevojčice nisu žrtve dječakačke agresivnosti (a većina autora navodi da nisu) te također to što je agresivnost donekle u skladu s muškom spolnom ulogom možda razlog nepovezanosti te agresivnosti i statusa koji dječaci imaju kod djevojčica.

Nadalje, razlog slabijoj povezanosti odbacivanja i agresivnosti kod dječaka no kod djevojčica te nepostojanja povezanosti agresivnosti i sociometrijskog statusa kod dječaka je možda upravo efekt sličnosti pojedinca i grupe. U agresivnoj grupi pojedinci se procjenjuju manje agresivnima te ta agresivnost ima manje reperkusije na njihov status kod istospolnih vršnjaka. Dječaci su se u ovom istraživanju pokazali ukupno agresivniji, pa možda radi toga njihova pojedinačna agresivnost „gubi na težini“.

Negativna povezanost agresivnosti djevojčica te nižeg sociometrijskog statusa i odbacivanja kod dječaka možda ponovno reflektira usvojeno mišljenje kako unutar ženske spolne uloge nema mjesta agresivnosti, pa takvo devijantno ponašanje vodi k većem odbacivanju. A možda reflektira i to da su, protivno dosadašnjim mišljenjima istraživača, djevojčice agresivne i prema dječacima i prema djevojčicama. Potrebna su dodatna istraživanja kako bi se utvrdila stvarna povezanost između agresivnosti i sociometrijskog statusa kod grupe istog spola i suprotnog spola, kao i njena objašnjenja.

6. ZAKLJUČAK

1. Provedenim istraživanjem utvrdili smo kako se djevojčice i dječaci međusobno razlikuju u stupnju ukupne, direktne i indirektne agresivnosti, pri čemu su dječaci procijenjeni kao ukupno i direktno agresivniji, a djevojčice indirektno agresivnije.

Različite dobne skupine statistički se značajno razlikuju u stupnju ukupne i direktne agresivnosti, pri čemu su starija djeca agresivnija od mlađe. Stupanj indirektne agresivnosti nije se pokazao povezan s dobi.

2. Sociometrijski status i odbacivanje od strane vršnjaka značajno su povezani s ukupnom agresivnosti na cijelom uzorku kao i na subuzorcima djevojčica i dječaka, dok prihvaćanje od strane vršnjaka nije povezano s ukupnom agresivnošću. Direktna agresivnost značajno je povezana s odbacivanjem i na ukupnom uzorku i na subuzorcima djevojčica i dječaka, no sa sociometrijskim statusom je povezana samo na ukupnom uzorku i uzorku djevojčica, a sa prihvaćanjem uopće nije povezana. Indirektna agresivnost povezana je sa sociometrijskim statusom i odbacivanjem u čitavom uzorku i u uzorku djevojčica.

Prihvaćanje kao pozitivna mjera vršnjačkog statusa nije značajno povezana s indirektnom agresivnosti ni u čitavom uzorku niti u subuzorcima dječaka i djevojčica.

3. Sve tri mjere agresivnosti dječaka značajno su povezane s odbacivanjem u istospolnoj skupini, ali nisu povezane s odbacivanjem u skupini djevojčica. Ni jedna mjera agresivnosti dječaka nije povezana s njihovim prihvaćanjem, kao ni sociometrijskim statusom bilo u skupini djece istog spola ili u skupini djece suprotnog spola.

Sve tri mjere agresivnosti djevojčica značajno su povezane s odbacivanjem i sociometrijskim statusom i u skupini djece istog spola i u skupini dječaka.

Isto kao i kod dječaka, ni jedna mjera agresivnosti djevojčica nije povezana s prihvaćanjem, ni u istospolnoj skupini, ni u skupini suprotnog spola.

7. SAŽETAK

Dosadašnja istraživanja agresivnosti uglavnom su bila usmjerena na direktnu agresivnost (fizičku i verbalnu) i konzistentno su pokazivala kako su muškarci agresivan spol. Proširenjem koncepta agresivnosti na indirektnu agresivnost u novije je vrijeme postalo očigledno kako su i žene i muškarci agresivni, samo koriste različite strategije. Tako su brojna istraživanja provedena u zadnjih desetak godina ukazala kako žene preferiraju indirektnu agresivnost, a muškarci direktnu.

Agresivnost je u školskoj dobi povezana sa sociometrijskim statusom. Mnoga istraživanja ukazuju na činjenicu kako na tu povezanost utječe vrsta korištene agresije, jednako tako je ona različita za direktnu ili indirektnu agresiju. Međutim, rezultati istraživanja još uvijek ne omogućuju zaključak o prirodi veze koju sociometrijski status ima s navedenim vrstama agresivnosti.

Povezanost između različitih vrsta agresivnosti i sociometrijskog statusa također može ovisiti o dobi, spolu agresora kao i spolu skupine u kojoj se vršnjački status procjenjuje.

U ovom radu ispitivane su razlike u stupnju ukupne, direktne i indirektno agresivnosti. između dječaka i djevojčica, kao i između djece različite dobi (4., 5. i 6. razred)

Dobiveni rezultati ukazuju na veći stupanj ukupne i direktne agresivnosti kod dječaka, te veći stupanj indirektno agresivnosti kod djevojčica. Također ukupna i direktna agresivnost veće su kod starije nego kod mlađe djece.

Ispitujući povezanost agresivnosti i sociometrijskog statusa utvrdili smo kako je ukupna agresivnost povezana s lošijim sociometrijskim statusom i s odbacivanjem od strane vršnjaka i u čitavom uzorku i u subuzorcima dječaka i djevojčica, direktna agresivnost s odbacivanjem na cijelom uzorku i subuzorcima djevojčica i dječaka, a sa sociometrijskim statusom samo na ukupnom uzorku i subuzorku djevojčica. Indirektna agresivnost je pokazala povezanost sa sociometrijskim statusom i odbacivanjem za ukupni uzorak i djevojčice, dok je na uzorku dječaka ta povezanost izostala.

Ni jedna mjera agresivnosti nije se pokazala povezana s prihvaćanjem od strane vršnjaka.

Analiza povezanosti između različitih vrsta agresivnosti i sociometrijskog statusa u skupinama djece istog i suprotnog spola pokazala je kako su agresivni dječaci odbačeni samo unutar istospolne skupine, dok su agresivne djevojčice odbačene i u istospolnoj

skupini i u skupini dječaka. U raspravi rezultata istaknuti su mogući razlozi utvrđenih povezanosti te je naglašena potreba za daljnjim istraživanjima.

8. LITERATURA

Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., & Kaukiainen, A. (1992). Do girls manipulate and boys fight? Developmental trends regarding direct and indirect aggression. *Aggressive Behavior*, 18, 117-127

Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., & Kaukiainen, A. (1997). Social intelligence – empathy = aggression. *Aggression and Violent Behavior*

Björkqvist, K., Lagerspetz, K.M.J., & Österman, K. (1992). *The Direct & Indirect Aggression Scales (DIAS)*. Åbo Akademi University, Department of Social Sciences, Vasa, Finland

Crick, N.R, Casas, F.& Nelson, D. A. (2002). Toward a more comprehensive understanding of peer maltreatment: Studies of relational victimization. *Current directions in psychological science*, Volume 11

Crick, N.R. & Grotpeter, J.K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development*, 66, 993-1002

Crick, N. R., Grotpeter, J.K., Bigbee, M.A. (2002). Relationally and physically aggressive children's intent attributions and feeling of distress for relational and instrumental peer provocations. *Child Development*, 73. 4. 1134-1142

Choie, J. D. & Dodge, K.A. (1997). Aggression and antisocial behavior. In P. Mussen (Series Ed), W. Damon & N. Eisenberg (Eds.), *Handbook of Child Psychology* (5 th ed.) : Vol. 3. Social, Emotional and Personality Development (pp. 779- 862). New York: Wiley

French, D. C., Jansen, E. A. & Pidada, S. (2002). United States and Indonesian Childrens and Adolescents Reports of Relational Aggression by Disliked Peers. *Child Development*, 73, 4., 1143-1150

Green, L.R., Richardson, D.R. & Lago, T.(1996). How do friendship, indirect and direct aggression relate. *Aggressive Behavior* 22., 81-86

Kaukiainen, A., Björkqvist, K., Lagerspetz, K.M.J., Österman, K., Forsblom, S., Ahlbom, A., & Salmivalli,(1997.). The relationships between social intelligence, empathy, and different types of aggression. *Aggressive Behavior*, 25, 81-89

Keresteš, G. (1999) Agresivno i prosocijalno ponašanje školske djece u kontekstu ratnih zbivanja: Provjera posredujućeg utjecaja roditelja. Disertacija. Zagreb, Filozofski fakultet

Klaić, B.(1982) Rječnik stranih riječi. Zagreb: Nakladni zavod MH

Lagerspetz, K. M. J., Björkqvist, K., & Peltonen, T. (1988). Is indirect aggression typical of females? Gender differences in 11- to 12-year old children. *Aggressive Behavior*, 14, 403-414.

Lancelotta, G. X. & Vaughn, S. (1989). Relation between types of aggression and sociometric status: Peer and teacher perceptions. *Journal of Educational Psychology*, 81, 86–90.

Loeber, R. & Hay, D. (1997) Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood. *Annu. Rev. Psychol.*, 48: 371-410

McEvoy, M.A., Estern, T. L., Rodriguz,M.C. & Olson, M.L.(2003) Assessing relational and physical aggression among preschool children: Intermethod agreement, *Topics in early childhood special education* 23:2, 53-63

Österman, K., Björkqvist, K., & Lagerspetz , K. M. J., with Kaukianen, A., Landau, S. F., Fraczek, A., & Caprara, G.V., Cross-cultural evidence of female indirect aggression. *Aggressive Behavior*, March 3, 1997, vol. 23 (1997).

Owens, L., Shute, R., & Slee, P. (2000). ‘Guess what I just heard!’: Indirect aggression among teenage girls in Australia. *Aggressive Behavior*, 26, 67–83.

Owens, L., Shute, R., & Slee, P. (2000) "I 'm in and you are out" Explanations for teenage girls' indirect aggression. *Psychology, evolution & gender*, 2.1 April 2000 pp. 19-46

Pakaslahty, L. & Keltikanas- Jarvinen L.(2000) Comparison of peer, teacher and self-assessments on adolescent direct and indirect aggression, *Educational Psychoogy*, Vol. 20, No.2

Russell, A. & Owens, L (1999). Peer estimates of school-aged boys' and girls' aggression to same –and cross-sex targets, *Social development*, 8, 3, 1999

Salmivalli, C., Kaukiainen, A. i Lagerspetz, K.(2000) Aggression and sociometric status among peers: Do gender and type of aggression matter? *Scandinavian Journal of Psychology*, 41, 17-24

Underwood, M.K., Galen, B.R., Paqutte J.A.(2001) Top ten challenges for understanding gender and aggression in children: Why cant we just get along? *Social Development*, 10, 2, 2001

Vasta, R., Haith, M. A. & Miller, S. A. (1989) *Dječja psihologija*. Naklada Slap. Jastrebarsko

Xie H., Cairns, R.B., Cairns, B.D.(2000) The developmment of social aggression and physical aggression: A narrative analysis of interpersonal conflicts, *aggressive behavior*, vol.28, 341-355

Žužul, M. (1989). *Agresivno ponašanje: Psihologijska analiza*. Zagreb: RZRKSSOH

9. PRILOZI

Prilog 1.Tablica 23. Korelacije između svih varijabli u čitavom uzorku ispitanika (n=151)

	varijable agresivnosti													sociometrijske varijable		
	UU	UGUR	UUI	UNAZ	UVIC	UPRI	UGOV	UTAJ	UIZMI	DIREKT	INDIREKT	AGRES	ODBAC	PRIHVAC	SOCSTAT	
varijable agresivnosti	UU															
	UGUR	0,94														
	UUI	0,88	0,89													
	UNAZ	0,87	0,90	0,88												
	UVIC	0,91	0,90	0,85	0,92											
	UPRI	0,88	0,89	0,84	0,87	0,89										
	UGOV	0,45	0,47	0,55	0,65	0,62	0,50									
	UTAJ	0,44	0,47	0,51	0,64	0,63	0,50	0,86								
	UIZMI	0,55	0,56	0,59	0,71	0,71	0,56	0,88	0,88							
	DIREKT	0,96	0,97	0,93	0,95	0,96	0,94	0,57	0,56	0,65						
	INDIREKT	0,50	0,52	0,58	0,69	0,68	0,55	0,96	0,95	0,96	0,62					
	AGRES	0,89	0,90	0,90	0,95	0,95	0,89	0,76	0,75	0,82	0,96	0,81				
sociometrijske varijable	ODBAC	0,35	0,37	0,34	0,39	0,34	0,33	0,26	0,34	0,32	0,37	0,32	0,39			
	PRIHVAC	-	-0,02	-0,03	-0,06	0,00	0,01	-0,04	-0,08	-0,05	-0,02	-0,06	-0,04	-0,39		
	SOCSTAT	0,25	-0,26	-0,24	-0,29	-0,23	-0,22	-0,19	-0,27	-0,24	-0,26	-0,24	-0,28	-0,87	0,79	1,00

napomena: za n=151 korelacije veće od 0.22 značajne su uz $p < 0.01$, a veće od 0.19 značajne su uz $p < 0.05$

Prilog 2. Slika 1. Faktori koji su ekstrahirani faktorskom analizom



